

2019 • 7

LXXII. évfolyam • július

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Dáné Tibor Kálmán (főszerkesztő)
Benkő Levente (vezető szerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelő
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Fazakas Botond
Nyomdai munkálatok:
IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 3 lej

9 771221 869196 07

Tartalom

Benkő Levente: Vannak helyek. És emberek. 3

közösség

Boldizsár Zeyk Imre: Harmincéves a Szent László-napi kórustalálkozó 4
Garda Dezső: A megfigyelt történelemkör (2.) A Salamon Ernő középiskola
történelemköréről (1979–1989) 6

emlék-lapok

Mandula Tibor: A vallásterjesztő és építő gróf Károlyi házaspár 11

könyvesház

Csirák Csaba: Pakocs Károly: Háromszáz nap a föld alatt. Visszaemlékezés
a kommunista börtönviszonyokra. 17

galéria

Gáspár-Barra Réka: A Petrosényi Alkotási Kör gyűjteményes emléktárlata.
Beszélgetés Makkai János kolozsvári képzőművésszel. 20

tudomány

Balázi Ágnes: Kapcsolatunk a természettel 100 éve és ma. Aranyosszék és
Erdővidék – egy nemzetközi kutatás esettanulmányai 25

színpad

Oana Borviz: „Minden orgona egyedülálló, saját személyisége van” 30

Lapszámunk szerzői:

Balázi Ágnes – környezet- és agrármérnök, egyetemi adjunktus, Sapientia-EMTE, Kolozsvár
Boldizsár Zeyk Imre – ny. tanár, Tordaszentlászló
Csirák Csaba – helytörténész, művelődésszervező, Szatmárnémeti
Garda Dezső – ny. tanár, Gyergyószentmiklós
Gáspár-Barra Réka – újságíró, szerkesztő, Déva
Mandula Tibor – ny. tanár, újságíró, Szatmárnémeti
Oana Borviz – újságíró, Csíkszereda

A címlapon pillanatkép az idei Ezer Székely Leány Napjáról. Gábos Albin felvétele. A hátsó borítón mezőgazdasági művelésre alkalmas földterület Köpec határában, előtérben a 300 éves szilfamatuzsálemmel. Szócs Szilárd fényképe. Forrás: Erdővidék Madárszemmel Facebook-oldal

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Kizárólag géppel írt vagy nyomtatott, valamint Microsoft Word programban szerkesztett elektronikus kéziratokat fogadunk el.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

Vannak helyek. És emberek

Van a Székely- és a Királyföld, ezen belül Székfölde és a Barcaság határán, az Olt folyó bal partján egy valaha kulcsszerepet játszó szász község. Magyarul Barcafeldvár, románul Feldioara, németül Marienburg, szászul Märrembirg a neve. Még az Árpád-házi királyok telepítették le a 13. század legelején ide (is) a szászokat, a helység jó másfél évszázadig a Barcaság központja volt. A község neve csalóka, merthogy középkori várát a szászok nem földből, hanem kőből építették, falai évszázadokon át porlottak, mint a székely himnuszoként számon tartott költeménybeli szikla, mígnem az utóbbi években – a prédikátori ige rendjén – ideje volt a kövek összegyűjtésének, s akárcsak a szomszédos Köhalom/Rupea/Reps feletti hegyen, a halmokból újra falak állnak. S bár országgyűlést közöttük ma már nem tartanak, mint Luxemburgi Zsigmond királyunk idején, de színes, vonzó, emlékezetes és szép közművelődési, miegymás, tudást gyarapító és szórakoztató rendezvényeket, nyílt történelemórát már igen.

A különféle csetepatéktól terhelt középkori történetekre nem térek ki. De azt meg kell említenem, hogy a második világháború idején és főleg befejező szakaszában Barcafeldvár neve kísérteties kongást kapott. A középkori históriához hasonlóan, vagy azzal együtt ez is része az emberiség történetének és kultúrájának. 1941 és 1944 között, amikor Románia a náci Németország csatlósaként – Magyarországgal és Olaszországgal együtt – hadat viselt a Szovjetunió ellen, szovjet katonák ezreit tartották fogva a földvári lágerben, ebben az időszakban huszonegy fogoly hunyt itt el. 1944 őszétől kezdődően jó éven át magyar és német hadifoglyok és főleg internáltak ezrei sínylődtek itt, s haltak meg legalább háromszázan alig fél év alatt embertelen körülmények között. Mind a szovjet, mind a magyar foglyok szenvedését és halálát emlékművek őrzik. Nem mondhatom, hogy a magyar emlékmű amúgy teljesen szabályos, minden szinten és arra illetékes helyen engedélyezett felállítását ne övezte volna igen rövid lejáratú, inkább gyanakvásból és szűk látómezőből, no és jó adag előítéletből eredő, végül mindenki számára megnyugtató eredménnyel zárult vita, sőt ellenkezőleg, de hol van ma már az a barcafeldvári egykori előjáró, aki ledöntötte helyéről a magyarok szenvedéseire emlékeztető szikladarabot...

Az úzvölgyi vita ismert. Itt és most nem térek ki olyan részletekbe, hogy a két világhégés itteni harcaiban a valamikori Osztrák-Magyar Monarchiának, a királyi Romániának, a Német Birodalomnak, a cári Oroszországnak, az Ausztria nélküli Magyarországnak és a Szovjetunióknak hány katonája esett el és nyugszik ebben a festői völgyben. Azt sem firtatom, hogy adott esetekben egy-egy katona nevént magyarította-e a magyar, s románosította-e a román tiszt vagy írnok az összeírás során. Minthogy a háborús elsődleges forrásokban ezrével találunk az adott személyek nemzeti hovatartozásának megállapítását ellehetetlenítő, a felismerhetetlenségig torzított/torzult neveket – honnan is tudhatta az írnok vagy felettese, hogyan írják helyesen a más nemzetiségű áldozat nevént... –, így hát legfeljebb addig mehetek el, hogy azt mondjam: nálam az ilyen esetekben az alattvalói hovatartozás felülírja/felülírhatja a katonahős nemzetiségi hovatartozását. Más szóval: az számít(hat), hogy melyik seregben szolgált. Sietve teszem hozzá: talán. Mert amúgy minden hadseregben szolgált az adott országban élő, a többségtől eltérő nemzetiségű emberek: románok a Monarchia, de még Magyarország második világháborús seregében is, de magyarok, igen, moldvai csángó-magyarok is Románia seregében. És akkor a többi sokakról még nem is szóltam. A foglyok esetében a helyzet annyiban más, hogy főleg a civil elhurcoltakat mindenekelőtt etnikai és nem állampolgársági szempontok mentén gyűjtötték össze, és hajtották rabságba.

Élt valaha az erdővidéki községben, Baróton egy fényképész, lámpásrádió-készítő, fúró-faragó ember, egyszóval ezermester. Nem volt katona. Az első világháború közepe tájáról ránk hagyott naplójának van egy mondata: „Néhány piszok ember feldúlja milliók boldogságát...” Balázs Béla nagyon elegánsan fogalmazott. Én azt mondom: néhány kapzsi európai uralkodó lángba borította a fél világot. Gavrilo Princip? Ugyan... És embermilliók szenvedtek.

És van egy román polgármester néhány szász faluval lejjebb, ugyancsak az Olt mentén. Magyarul Szászmagyarós, románul Măieruş, szászul Nussbach a község neve. A hozzá tartozó Lüget, románul Arini faluban is működött egy rögtönzött fogolytábor. Magyarokkal, németekkel tele. A polgármester első szóra, teljes csapatával támogatta a háromnyelvű sírkő felállítását az itt elhunyt hetvenkilenc magyar foglyok hamvai fölé, s midőn a lepel lehullt, azt mondta, hogy: „Mindenkét hazavártak és mindenkit megsirattak”.

Nos, erről van szó. Van, amire és akire emlékezni, emlékeztetni. Van, miből és akitől tanulni.

Boldizsár Zeyk Imre

Harmincéves a Szent László-napi kórustalálkozó

Immár 30. alkalommal csendül fel ezen a történelmi tájon a Kárpát-medence, s ebben Erdély, Kalotaszeg és az egész magyar nyelvterület magyar kórusainak ajkáról az Istent dicsérő és közösségformáló szép magyar ének.

A hely és az alkalom történelmi fontosságát jó mesterünk, karnagyunk, Guttman Mihály néhai zenetanár így fogalmazta meg a 20. Szent László-napi kórustalálkozó alkalmával, 2010-ben: „... Urunk segedelmével, bátran megvallva hitünket, vállalva nemzeti hovatartozásunkat, erdélyi viszonylatban a legnagyobb seregszemléje az élő kórusoknak, akik a Kárpát-medence minden sarkából legalább egyszer eljönnek, hogy Szent László királyunk napján, a kóruszene ünnepén, június hónap utolsó szombatján, Tordaszentlászlón ünnepeljenek.

Ez lett a mi kalotaszegi Mekkánk, lassan-lassan zarándokhelyünk.”

Amint a csodatevő Csíksomlyói Szűzanya százezreket hív össze magához, úgy szólítja meg immár Tordaszentlászló református templomának harangja is a velünk együtt érzőket. Bátisan énekeljük: „Nem sokaság, hanem lélek, / Szabad nép tesz csuda dolgokat.”

Íme tehát, ebben az értékeit vesztett világban, a rendszerváltozás idején, szemben a máig uralkodó magyarellenességgel hívtuk fel a még megmaradt magyar kórusokat az I. Szent László-napi kórustalálkozóra, s az Isten szent lelke biztatására 14 kórus jelent meg 1990. június 23-án. Tehát messzire hallatszott Szent László templomának harangja, s ahogy múltak az évek, egyre messzebből is érkeztek a június végi szombatokon éppen újonnan alakult kórusok, dalárdák, gyermekkórusok, zenekarok. Nemcsak Kolozsvárról, Tordáról, Kalotaszegről, az Aranyosvidékről, Székelyföldről, hanem a Partiumtól a tágabb Erdélyen át, a Körösöktől a Küküllőig, s még azon túl is, egészen a Vág folyó melléig, Budapestig, a Duna-Tisza tájáig is, sőt, Hollandiáig. S hogy hangját meg is hallották, arra bizonyosság az eddig megjelent több mint 507 kórus és zenekar, s több mint 14198 dalos, akik a templomot megtöltve énekeltek együtt: „No, minden népek dicsőítsétek / Az Istent vígan zengő dalokban.” Megszentelt zászlók alá sorakozva jöttek, szívükben hordozva azoknak a tájaknak dalait, ahol még magyarul énekelnek, tarsolyukban Bartók és Kodály dalaival jöttek hallgatni „szép papi beszédet”, jöttek dicsőíteni a nagy országépítőt, szentté avatott László királyunkat, s énekelni, énekelni egy álló napon át, hangjukkal betöltve utcát és teret, templomot, cintermet és művelődési házat.

Szent László királyunk szentté avatásának 800. évfordulója tiszteletére 1992.

A XXX. Szent László-napi kórustalálkozó egyik nyitőeseménye: istentisztelet a tordaszentlászlói református templomban. Gyöző Balázs felvétele. Forrás: Facebook

június 27-én mellszobrot állítottunk falunk névadójának a Nemzeti Alapítvány támogatásával itt a templomkertben, ahol az Igét Hajdú Zoltán enyingi református lelkész, a Magyar Országgyűlés képviselője hirdette.

Mindahányszor az elmúlt 30 esztendőben, a Szent László-napi kórustalálkozó lelkünk belső várát építő és erősítő eseménynek és alkalomnak számított. Alkalma ismerkedéseknek, együvé tartozási tudatunk erősítésének, s figyelmeztető arra is, hogy fáradozni kell, magunkból a legnemesebbet adva őrizni-ápolni, tovább hagyományozni kell nemzeti kultúránk s benne dalkultúránk maradandó örökségét. Magunkévá téve a találkozó jellegét: „Nyelvében és szokásaiban él, dalaiban és művészetében érez a nemzet.”

A kórusok találkozója mégsem csak ennyi. Ökumené is! Református templomunk szószékéről római katolikus lelkészek is hirdetnek igét, hogy az Istennek tetsző dolgokra való tanítás útvalól szolgáljon dolgos napjainkra.

Szervezőink és kórusaink egyaránt a művelődés erős várának tekintjük a kórustalálkozókat, ahol évről évre lépnek egyet előre a dalosok, gazdagítva reper-toárjukat, magasabbra emelve előadásaik színvonalát, gyarapítva előadásaik számát a magyar szórványban is, amelyet igen fontosnak tartott néhai karnagyunk, Guttman Mihály tanár úr is, tudatosítva, hogy a magyar szórványok is nemzetünk tagjai.

A kórustalálkozók művelődésünk erős várai, hiszen az elmúlt 30 esztendőben innen indult a kezdeményezés, Guttman tanár úrral karöltve, a Romániai Magyar Dalosszövetség másodszeri megalakítására, s ugyancsak mi is kezdeményeztük néhai dr. Kötő Józseffel karöltve az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület újralakítását, amelynek székhelye a Györkös Mátyi Emlékház lett Kolozsváron.

A kultúrpolitika sáncain hadakozók meg kellett hallják és kellett fogadják a kezdeményezés súlyát, jelentőségét: azaz összefogni, segíteni, buzdítani a már lábraálltakat, szítani a tüzet ott, ahol a parázs még szunnyadt a hamu alatt.

Ha bárki fellapozza a 30 esztendő kórusfüzeteit, láthatja, megismerheti, hogy a 30 kórustalálkozó egyben köz-művelődési szerepet is betöltött. Hiszen a 30 alkalommal megismerheték az évfordulók kapcsán nemzetünk nagyjait, országépítőit, államférfijait, tudósait, s ezek között ott vannak neves zeneszerzőink, akiknek kórusműveiből megtanulhattunk imádkozni,

megismerhettük szabadsághőseink tetteit, lelki világát, a honismeretet-hazaszeretetet, így gazdagítva kórus és hallgató lelki világát.

Ez alkalommal az 1909-ben Nagyváradon született zenetanár, zeneszerző és karnagy Halmos Lászlóra emlékezünk, aki negyven éves pályája során mintegy 2000 művet komponált és közel 20 gyermek-, női és vegyeskart alapított és vezetett, magyar és idegen költők verseire komponált. Egyházzenei jellegű kórusművei 700 opuszt tesznek ki. Zenepedagógusként a muzsika alázatos szeretetere nevelte kórusait. Győrben élt, 1997-ben halt meg. Ez alkalommal kegyelettel említjük emlékét.

Mindahányszor az elmúlt 30 esztendőben, a Szent László-napi kórustalálkozó lelkünk belső várát építő és erősítő eseménynek és alkalomnak számított. Alkalma ismerkedéseknek, együvé tartozásunknak.

Nem hagyhatom szó nélkül azt sem, hogy a 30 év alatt itt megjelent kórusok száma 507, a dalosok száma 14198 volt. Itt őrizzük a legtöbb kórus történetét és előadásaik felvételét. Hiszen mindezek nélkül nem írható meg magyar dalkultúránk története és helye, a 20–21. század egyetemes magyar művelődéstörténete. Ezek nélkül hiányos lenne a magyar nemzeti kultúra.

Ünnep van tehát: a magyar dal és a falu ünnepe, a több mint ezer fenyő koszorúza Kiserdő és a zöldellő Kapsa aljában, ahol egy napra, a 30. Szent László-napi kórustalálkozóra a magyar nyelvterület mintegy 20 dalárdájának hagyomány-, szépség- és értékteremtő dalosai ajkán csendül a szép magyar ének. Zászlót meghajtó tisztelettel és kegyelettel emlékezünk az ősökre, az ösvényverőkre is, hogy megbecsüléssel és tisztelettel nézzünk fel a mai zászlóvivőkre, akik félkaréjba állva, elsőként vagy utódokként szegődtek a dal, a közösségmegtartó éneklés által a zenei anyanyelv, általában a nemzeti és az egyetemes emberi kultúra szolgálatába ezen a szépséges erdélyi tájon és a Kárpát-medencében egyaránt. Ezért így köszöntelek titeket: Isten áldja meg ez alkalmat, és áldja meg munkátokat is. Hisszük, hogy ha a családi tűzhely melege és asztalának meghittsége, a templomi szószék,

a tanítói-tanári katedra, a színpad, a kórusdobogó, az anyanyelvi műveltség szolgálatában összefogunk, megvalósul törekvéseink: hogy e nép lelkét megtartsa, megtalálja s táplálja a föld ott, ahol él. Minket Isten úgy segítsen!

Befejezésként néhai Guttman Mihály 1999. április 15-én, a *Szabadság* napilapban megjelent üdvözlétének egyik gondolatával zárom előadásomat: „Kívánom, továbbra is apoljátok a magyar kórusművészetet, amelynek eredményeit és szépségeit itt, Tordaszentlászlón, Szent László királyunk napján mutassátok meg egymásnak a jövőben is!”

A 30. Szent László-napi kórustalálkozót szervező testületek nevében köszönjük a fáradságot nem ismerő és anyagi áldozatot is vállaló kórusok, kórustagok, karvezetők türelmes munkáját. Köszönet a Romániai Magyar Dalosszövetség elnök asszonyának és családjának, az országos, a megyei és a helyi önkormányzati képviselőknek, Magyarország Kolozsvári Főkonzulátusának, a sajtó, a rádió, a televízió megtisztelő jelenlétét, a Művelődési Ház, a Tordaszentlászlói Thamó Gyula Közművelődési Egyesület, az iskola, a műszaki személyzet, a fúvószenekar, a vendéglátó házigazdák, az RMDSZ és az EMKE, valamint az önkormányzat, a Bethlen Gábor Alap, a Communitas Alapítvány védnökségét és anyagi, erkölcsi támogatását. Egyszóval, illesse tisztelet és köszönet mindazokat, például a versmondókat, akik időt, anyagi-erkölcsi áldozatot nem sajnálva vállalták a velünk ünneplés és szervezés lebonyolítását, mindennapi gondjait és kockázatát egyaránt. Köszönjük mindannyiuknak!

(Elhangzott Tordaszentlászlón, 2019. június 29-én a 30. Szent László-napi kórustalálkozó megnyitóján)

Források:

- Bazsó Zsigmond: Kórustalálkozó Tordaszentlászlón. *Szabadság*, 1994. június 28.
- Boldizsár Zeyk Imre: A Szent László-napi kórustalálkozók kórusfüzete, 1–30.
- Guttman Mihály: Előszó. A *Szent László-napi kórustalálkozók a sajtó tükrében*. 1990–2009.
- Guttman Mihály: A 18. Szent László-napi Kórustalálkozó Tordaszentlászlón. *Zeneszó*, 2007. július
- Guttman Mihály: 120 éves a tordaszentlászlói kórusmozgalom. *Szabadság*, 2008. június 26.
- László V. Ferenc: Tordaszentlászlón hatodszor. *Szabadság*, 2009. június 30.
- Szőke Zoltán és felesége, Bak Erzsébet: Szent László-napi Kórustalálkozókön részt vevő kórusok története. Kóruslevéltár és a kórusok bejelentő lapjai.

A megfigyelt történelemkör (2.)

A Salamon Ernő középiskola történelemköréről (1979–1989)

*A történelemkör tagjai
1982 őszén dolgozataikat
Bukarestben is
bemutatták.
Vendéglátónk Demény
Lajos, a Nicolae Iorga
történeti intézet
nemzetiségi osztályának
a vezetője volt.*

A történelemkör tagjai 1982 őszén dolgozataikat Bukarestben is bemutatták. Vendéglátónk Demény Lajos, a Nicolae Iorga történeti intézet nemzetiségi osztályának a vezetője volt, aki október 14-én házigazdaként fogadott bennünket a Petőfi Sándor Művelődési ház rendezvényén. A történelemkör diákjainak az előadásairól az *Ifjúmunkás* azt írta: „Az esemény, amely ennek a levélnek a megírására késztet, október 14-én zajlott le Bukarestben, amikor is a Petőfi Sándor Művelődési Ház vendégül látta a gyergyószentmiklósi Salamon Ernő Líceum történelemkörének tagjait.

Garda Dezső tanártól, a kör vezetőjétől a résztvevők megtudhatták, hogy a kör négy éve működik, tagjainak száma 30 körül mozog, és elsősorban a már 650 éves település, helytörténetével foglalkoznak. Ez után a kör tagjai – kik nagy számban jelentek meg a bukaresti találkozón – szemelvényeket olvastak fel dolgozataikból.

Tulajdonképpen nem is az eseményről akarok elsősorban tudósítani, inkább fel szeretném hívni a figyelmet ennek és az ehhez hasonló iskolai szak-, illetve művelődési köröknek a tevékenységére, figyelmeztetni ezek fontosságára. Bizonyára nem lesz minden felolvasó diákból történelemtanár, lehet, hogy későbbi tevékenységük teljesen eltér majd a most hobbiként, szabadon választott iskolai feladatként művelt tudományágtól. De nem szabad megfeledkeznünk felbecsülhetetlen személyiségformáló erejéről az ilyen tevékenységnek. Hiszen nem pusztán információkat szereznek, s nem csak a tudományos munkával ismerkednek a szakkörökön, a szülőföldjük történelmével ismerkedés önmaguk, a közösség – amelynek tagjai – jobb megismerését, a világban

való könnyebb tájékozódást, végső soron személyiségük kiteljesedését eredményezi.

Ezért örvendek annak, ha a sajtóból az ilyen szakkörök tevékenységéről értesülök – kíváncsian olvastam annak idején éppen az *Ifjúmunkás* hasábjain a kör tagjainak korábban készült dolgozataiból közölt válogatást –, s kívánok nekik további jó munkát!”¹

A hét című országos lap azt írta a történelemkörösök előadássorozatáról: „Megkezdődött a tanév, megkezdte évadát a fővárosi Petőfi Sándor Művelődési Ház: a hallgatóság csupa diák, középiskolások és egyetemi hallgatók, nagy számban fizikusok. Az első, igen rangos Kriterion-est: Molnár Gusztáv és Szász János magvas és gondolatébresztő vitája-párbeszéde (utóbbinak *A hittől az eszméletig* című esszékötetéről). Két olyan kezdeményezéssel szolgált azután a Ház, amely minden dicséretet megérdemel. Arról van szó, hogy a Petőfi Ház vendégül látja megyei városaink egy-egy jelentős szellemi teljesítményét.

Így mutatkozott be mintegy húsz helytörténeti dolgozattal a gyergyószentmiklósi Salamon Ernő általános iskola és líceum Garda Dezső szaktanár vezette történelmi önképzőköre. A majdnem három órán át tartó előadássorozat – nem nevezhetjük egyébként – nem volt elegendő arra, hogy a negyvennél több dolgozatot bemutassák. A legvonzóbb az egészben az, hogy az előadók a saját kutatómunkájuk alapján terjesztették elő dolgozataikat, amelyek adatfeltárás és értelmezés tekintetében meghaladják az iskolás gondolkodásmódot, annál is inkább, hogy a legnagyobbak tizenegyedikesek, legkisebbek pedig hetedikesek, és épp ezek a kicsik jelentkeztek a legérdekesebb témákkal. És igen alaposan,

Imreh István, Herédi Gusztáv és Garda Dezső a kolozsvári diákkonferenciák egyikén

sokoldalúan dolgozták fel őket. Hogy csak néhányat idézzünk: miként jelzik a régi gyergyószentmiklósi dűlőnevek az ősi közös földtulajdon felbomlási folyamatát; a fűrészmalmok hálózatának kifejlődése a XIX. században a gőzfűrészek bevezetéséig; a modern fűrészipar – gőz- és később villanymeghajtású fűrészgyárak – kialakulása és elterjedése a Gyergyói-medencében a XIX. század végétől a XX. század közepéig; a mezőgazdasági technika változásai, az ősi természeti gazdálkodás módszereitől a mezőgazdaság szövetkezetesítéséig; a hagyományos házépítés, a családi porta s a gazdasági épületek elhelyezésének rendje; a házi kenyérsütés stb. Nem mindennapi dolog gyerekektől megtudni, hogy 1929-ben jelent meg Gyergyóban az első cséplőgép, sőt, a lovakkal való cséplés is már XX. századi újítás, a század első éveiben még kézi cséphadaróval dolgoztak. Úgy, ahogy ezt Tamási Áron megírja a *Bölcső és bagolyban*, de erre a gyerekek nem hivatkoztak, érdeklődésük még nem interdiszciplináris, csak saját kutatásaikat terjesztik elő. Valóságos szenzációként hatott az egyik tanuló előterjesztése a faluközösség kiróttá erkölcsi büntetéséről a XVII. században: pénzbüntetést fizetett, aki káromkodott stb.”²

A történelemkör tanulói részt vettek a megyei diáktudományos ülészekokon is. A megyei versenyeken általában az első helyeket szerezték meg, amit a *Hargita* lapban megjelent tudósítás is igazol: „Vasárnap Csíkszeredában megtartották a diákok tudományos ülészekának megyei szakaszát,

melyen 143 megyénkbeli tanuló 101 dolgozatot terjesztett elő. A tantárgyanként megtartott ülésszakon sok színvonalas, már-már tudományos igénnyel megírt dolgozatot olvastak fel, ami a diákszerzők tehetsége, kitartása mellett az irányító tanárok munkáját dicséri. Az ülésszakon a következő dolgozatokat értékelték első díjasnak: ROMÁN: Domean Maria (Toplicai 2-es számú Ipari Líceum); MAGYAR: Panigay Ilona (Gyergyószentmiklósi Salamon Ernő Ipari Líceum), Nagy Judit, Rusz Mónika, Janovits Enikő, Kántor Katalin, Pálffy Zoltán (valamennyien a Csíkszeredai Matematika-Fizika Líceumból) és Bedő Csaba (Székelyudvarhelyi Dr. Petru Groza Ipari Líceum); TÖRTÉNELEM: Berei Csilla (Gyergyószentmiklósi Salamon Ernő Ipari Líceum); PEDAGÓGIA: Kiss Judit és Porsche Éva (Székelyudvarhely Pedagógiai Líceum); ETNOGRÁFIA: Kolumbán Katalin (Gyergyószentmiklósi 6-os számú Általános Iskola), Kőműves István (Toplicai 2-es sz. Ipari Líceum).”³ Panigay Ilona, Berei Csilla és Kolumbán Katalin a történelemkör tagjai voltak. 1983. április 27-i számában a *Hargita* napilap hasábjain Baricz Éva: *György jó, Gyer jó*; Turcaş Éva, Selyem Emese: *Gyergyószentmiklós a XVII. században*; Kari Attila: *Birtokviszonyok a XVII–XVIII. századokban*; Hosszú Zoltán: *Településszerkezet a XIX. század második felében*; Berei Csilla: *A gyergyószentmiklósi ipartestület* című dolgozatai voltak olvashatók.⁴

1983-ban is részt vettünk előadásokkal a *Korunk-délelőttön*. Erről az *Igazság* újságírója, Pillich László

a következőképpen tudósított: „Ismét sor került a kolozsvári jutalom-kirándulásra, s a kis »történészek« *Korunk-délelőtt* keretében az idén is felolvasták dolgozataikat. Rövid időre meglevendett előttünk a Gyergyói-medence, s ennek központi települése, Gyergyószentmiklós történelme, és a tizenhat dolgozat rendre bemutatta az itteni iskolarendszer kialakulását (részletvezve a gyergyószentmiklósi középiskola életét), a gazdasági-társadalmi szerkezetváltozásokat, a birtokviszonyok (ezen belül a székely közbirtokosság helyzetének) alakulását, Gyergyószentmiklós várossá válásának néhány kérdését, a műkedvelés kezdetit, Gyergyócsomafalva történetének főbb jellemvonásait, a gyergyóújfalusi 1581-es falutörvényt, és a gyergyói falu önkormányzatának kérdését. Ez a Garda Dezső történelemtanár vezette és szervezte szakkör egyévi tevékenységének, a 12–17 éves diákok kutatásainak eredménye. Igen, kutatásról és kutatási eredményekről számoltak be a kis vendégek, ez nem az esemény lelkes üdvözléséből fakadó túlzás. Ami e délelőttön a *Korunk* szerkesztőségében elhangzott, nem szokványos középiskolai »lecke-visszaadás« volt, hanem alapos levéltári munka eredménye. Olyan szinten – ezt minden túlzástól mentesen állíthatjuk –, hogy több elhangzó dolgozat elérte a közölhetőség szakmai szintjét.

A történelemkör tanulói részt vettek a megyei diáktudományos ülészekokon is, általában az első helyeken végeztek.

Tapasztalható-e fejlődés az egy évvel ezelőtti találkozás óta? Kétségkívül! Mindenekelőtt abban, hogy többsikűvé vált a kör tevékenysége. A gazdasági-társadalomtörténeti kérdések mellett úgy tűnik, mintha bátrabban vállalkoznának az idő kis búvárai a helytörténeti, és művelődéstörténeti kérdések elemzésére is. De gazdasági és társadalmi kérdések tárgyalásmódján is lemérhető a minőségi fejlődés: noha még mindig erősen érezhető az iskolai történelemkönyvek túlzottan strukturalista tárgyalásmódjának hatása, az egy évvel ezelőttihez képest árnyaltabb téma-megközelítés a jelenségek alaposabb megvilágítását teszi (tette) lehetővé. Külön említést érdemel az a törekvés, mely az együtt

élő nemzetiségek szerepét próbálja megrajzolni a vidék fejlődésében, részletes utalásokat téve az örmény és zsidó lakosságnak Gyergyó-vidék gazdaságában, társadalmában elfoglalt helyére...⁵

Mind a kolozsvári, mind a bukaresti tanulmányi kirándulások megszervezését a Securitate igen nagy figyelemmel kísérte. Legalábbis erről tanúskodnak a telefonlehallgatásokat rögzítő jelentések. Az 1983. évi, kolozsvári tanulmánykirándulással kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy a politikai rendőrség jelentésében szerepel a kérésem, amelyben szállást kérek április 13. és 17. között az 52 tagból álló történelemkör tagjai számára a kolozsvári elektrotechnikai líceum bentlakásában.

1983 után egyre körülményesebbé vált a történelemkör tagjainak a kutatómunkája. Rászóltak a múzeum alkalmazottaira, hogy ne tegyék lehetővé diákjaink számára a kutatómunkát, de a levéltári anyagokat sem mindig hozták már ki diákjaink számára. A korabeli sajtóban is fokozatosan tiltott fogalomvá vált a magyar történelem és néprajz kutatása. Így történhetett meg, hogy 1984-ben a sajtóban már nem írtak meg történelemköröseink előadás-sorozatairól. Ezt kezdetben a megszakás tényének tekintettük. A politikai rendőrség korabeli jelentései azonban jelzik, hogy a történelemkörü munkát veszélyesnek találták a román állam biztonságára nézve. 1984-ben ismét részt vettünk a hagyományos *Korunk*-délelőttön, de decemberben, Bukarestben már csak úgy fogadtak a Petőfi-házban, ha román témát is beiktatunk a dolgozatok közé. Dolgozataink előadásainak biztosítása érdekében kénytelenek voltunk megemlékezni a Horea, Cloșca és Crișan vezette 1784. évi parasztfelkelésről, amelynek éppen akkor ünnepelték a 200. évfordulóját. A többi dolgozat azonban a helytörténethez és a néprajzhoz kötődött. A bukaresti rendezvényünkről a sajtó a cenzúrának köszönhetően csupán 1985 januárjában írt. Az *Ifjúmunkás*ban tanulóink előadásairól a következőket olvashatjuk: „Harmadszor léptek fel a múlt év decemberében a gyergyószentmiklósi Salamon Ernő Líceum és Általános Iskola történelemkörének tagjai a fővárosi Petőfi Sándor Művelődési Házban. A tanulók lelkes munkáját dicsérő idei dolgozatok a következő témaköröket ölelték fel: 1. A Horea Cloșca és Crișan vezette parasztfelkelés gazdasági-társadalmi okai és lefolyása; 2. A felkelés helyi vonatkozásai;

3. Bútortörténet; 4. Az étkezés története Gyergyóban (néprajzi gyűjtés alapján); 5. Vita a Gyergyó helynév eredetéről a helyi lapokban.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy a körvezető Garda Dezső tanár munkája különösen eredményes volt, tanítványait sikerült bevezetnie a helytörténeti és néprajzi kutatások módszertanába egy korszerű szemlélet és hazafiság jegyében. Külön figyelmet érdemelnek az országos jelentőségű történelmi események helyi vetületeit tárgyaló dolgozatok, amihez eddig feltáratlan okleveleket használtak fel a megyei levéltár Liviu Moldovan hagyatékából.

Fölvoltastak Kémenes Ildikó, Kari Attila, Blénesi Csaba, Ráduly Sándor tizenkettedikes (6 éve köri tagok), Baricz Edit, Panigay Ilona tizenegyedikes, Kercsó Hajnal, Korpos Csilla, Kiss Kinga, Baricz Judit, Sípos Izabella, Selyem Emese, Bajkó Piroska kilencedikes, Kolumbán Tibor, Koncsag Attila nyolcadikos, Grósz Teodóra, Csíki Csilla, Vargyas Emil, Siklódi Attila hetedik, Csata Nóra, Bakó Erika és Lázár Ede hatodikos tanulók. A népes közönséggel együtt gratulálunk nekik: Bravó, gyergyóiak!⁶

Mind a kolozsvári, mind a bukaresti tanulmányi kirándulások megszervezését a Securitate igen nagy figyelemmel kísérte. Legalábbis erről tanúskodnak a telefonlehallgatásokat rögzítő jelentések.

A másik ifjúsági lap, a *Jóbarát* azt írta: „Izgalmas, érdekesítő bűvárkodás a történelmi múlt vallatása, vélik a gyergyószentmiklósi 6-os számú iskola történelemkörének tagjai. Pionírok és KISZ-tagok mintegy hat éve dolgoznak együtt lelkesen egy-egy tudományos téma kutatásán, kidolgozásán Garda Dezső történelem szakos tanár irányításával. Kérdésemre, hogy mi a legizgalmasabb ebben a munkában, egyöntetű választ kaptam: a történelemmel szembesülni a források alapján. Igen, azok a VI–VII–VIII-os pionírok, akikkel nemrég a fővárosi Petőfi Házban beszélgettem, illetve akiket tudományos dolgozatot

felolvasni hallottam, közel kerültek a történelemhez, melynek szerteágazó, szövevényes útjai kimeríthetetlen forrásanyag a kutatás számára.” A Petőfi-házban tartott előadások után a körösök a bukaresti magyar líceumban is bemutatták dolgozataikat. Erről a folyóirat így írt: „Kutatásaik eredményével a gyergyószentmiklósi diákok feljöttek a fővárosba, hogy műsoros est keretében társaik, a bukaresti 33-as számú ipari líceum diákjai is megismerkedjenek. Demény Lajos történész meleg hangú köszöntő szavai, majd magát a parasztfelkelést méltató ismertetése után a diákok kipirult arccal, egymásután olvasták fel dolgozataikat, közben Kémenes Ildikó líceumi tanuló saját megzenésítésében gitárkísérettel Farkas Árpád, Kányádi Sándor verseiből adott elő.”⁷

Igen érdekes bemutatót készített tevékenységünkről a *Művelődés* havilap. A folyóirat hasábjain Horváth Andor így érzekelte a diákoknak az 1984 decemberében a Petőfi-házban bemutatott dolgozatait: „A múlt év decemberében a szokásostól némileg elütő találkozóra került sor a bukaresti Petőfi Házban: a gyergyószentmiklósi 6-os számú iskola, valamint a Salamon Ernő líceum történelemkörének tagjai – VI–VIII., illetve IX–XII. osztályos tanulók – olvastak fel dolgozataikból. A több témakörre terjedő írások szerzői nemcsak a történelemben való alapos tájékozottságról tettek tanúbizonyságot, hanem arról is, hogy a köri tevékenység során a szakirodalom felhasználásának, a források értékesítésének módszereivel is megismerkedtek, egyszóval sikerült az első lépéseket megtenniük a tudományos kutatás világában. Az önálló gondolkodásra serkentő, ismereteket gyarapító, íráskészséget fejlesztő köri munka irányítása Garda Dezső tanár érdeme.”⁸ A 18. századvégi Erdély társadalmáról a *Művelődés* a következő dolgozatokat közölte: Kari Attila: *Népi mozgalmak a XVIII. századi Erdélyben*; Panigay Ilona: *Egy rokonszenvező erdélyi polihisztor (Benkő József)*; Kercsó Hajnal: *Megmozdulások Székelyföldön*; Selyem Emese: *Sok rosszhírek vannak*; A bútorkészítés hagyományáról és a helyi táplálkozási szokásokról a *Művelődés*ben a következő diák-tanulmányok jelentek meg: Blénessi Csaba: *Évezredes műhelyek*; Sipos Izabella: *Szavak és tárgyak*; Baricz Judit: *Asztal, láda, tálás*; Bajkó Piroska: *Az élelem tárolása és elkészítése*.⁹

1986-tól kezdődően már csak úgy engedték meg a történelemkör működését, ha munkásmozgalmi témákat is

Balról jobbra: ismeretlen, Palkó Attila, Magyar András, Imreh István, Bodor András és Egyed Ákos az 1980-as években

felvállalunk. Mivel Gyergyószentmiklósnak igen gazdag munkásmozgalmi hagyománya volt, megpróbáltuk a realitások alapján feltárni a vidék munkásainak életét és az ún. kis moszkvaiak bekapcsolódását a szociáldemokrata mozgalomba. Persze, mindez tevékenységünknek viszonylag jelentéktelen részét tette ki. A korabeli sajtó azonban munkásságunknak csupán ezt a részét emelte ki, amíg a cenzúra ezt is megengedte. 1986 áprilisában az *Ifjúmunkás* azt írta áprilisi előadásorozatunkról: „Újból a fővárosban jártak a tavaszi szünetben a gyergyószentmiklósi diákok történelmi körének tagjai a fáradhatatlan szervező, pedagógus és kutató, Garda Dezső tanár vezetésével, hogy beszéljenek egyéves szorgos búvárlásaik eredményéről. Idei munkájuk gerincét a pártévfordulóhoz fűződő dolgozatok képezik, melyekben vizsgálat alá vették a komoly munkásmozgalmi központnak számító Gyergyó sok idevágó eseményét és társadalomszerkezeti elemét, kitérve az előzményekre is. Hadd idézzük a címetek és a szerzők nevét: *Gyergyó gazdasági-társadalmi szerkezetének alakulása a századok során* (Kolombán Tibor, IX. o.), *A kapitalizmus fejlődése a XIX. sz. végén és a XX. sz. elején és a munkásosztály kialakulása* (Ferencz Róbert, Tamás Gyopár, VI. o.), *A kapitalizmus fejlődése Gyergyószentmiklóson a két világháború között* (Harach Hajnal, Bakó Erika, VII. o.), *A gyergyóiak hozzájárulása az RKP megalakításához* (Kercsó Hajnal, X. o.), *A gyergyószentmiklósi pártszervezet megalakulása* (Selyem Emese, X. o.),

Az 1925. évi sztrájk Gyergyóban (Tamás Imola, Gross Teodóra, Csíki Csilla, VIII. o.), *Az 1932. évi éhségtüntetés* (Kis Kinga, X. o.), *A marosvölgyi dolgozók antifasiszta harca* (Vargyas Emil, VIII. o.), *Moldva és Gyergyó kapcsolatai* (Siklódi Levente, VIII. o.), *A nagylány szerepe a családi munkaszervezetben* (Bajkó Piroska, Sípos Izabella, X. o.). E felsorolás, valamint a dolgozatok színvonala egyben útmutatóul is szolgálhat hasonló körök számára.”¹⁰

A *Jóbarát* így írt a történelmekörösök bukaresti előadásairól: „A felolvasó estet a rendezvény házigazdája, Demény Lajos történész, tudományos kutató nyitotta meg, kiemelve a pionírok, a KISZ-tagok tudományos kutatómunkájának a jelentőségét, majd Garda Dezső tanár foglalta össze a több éves hagyományra visszatekintő körtevékenység eredményeit.

A felolvasók Erdély gazdasági-társadalmi szerkezetével (Kolombán Tibor), a munkásosztály, a gyergyói munkás-ság kialakulásával (Ferencz Róbert, Tamás Gyopár), a helyi fafeldolgozó ipar fejlődésével (Harrach Hajnal, Bakó Erika), a román Kommunista Párt megalakulása és a helyi pártsejt tevékenysége kérdéseivel (Kercsó Hajnal, Selyem Emese), a gyergyói munkás-ság pártvezette forradalmi megmozdulásaival a két világháború közötti időszakban (Tamás Imola, Gross Theodóra, Csíki Csilla, Kiss Kinga, Vargyas Emil), Gyergyó Moldvával való kapcsolataival (Siklódi Levente), a lányok szerepével és a női munkával a családban (Sípos Izabella, Bajkó Piroska) foglalkoztak.”¹¹

1986 decemberében a történelmekörösök újra részt vettek Kolozsváron a hagyományos *Korunk*-délelőttön, majd a nagyváradi Alexandru Moghioroș középiskolában és a temesvári 2-es számú matematika–fizika líceumban mutatták be dolgozataikat.

1986. december 14-i számában a temesvári *Szabad Szó* így írt a gyergyószentmiklósiaknak a Béga-menti városba érkezéséről: „December 14-én és 15-én temesvári látogatáson tartózkodnak a gyergyószentmiklósi Salamon Ernő líceum diákjai. Ez a kirándulás egy országjáró körút része, melyen Garda Dezső tanár irányításával vesznek részt a fiatalok. A 37 gyergyószentmiklósi tanuló vasárnap Temesvár nevezetességeivel ismerkedik. Szekernyés Jánosnak, *A hét* című lap szerkesztőjének a vezetésével, hétfőn pedig a temesvári 2-es számú Matematika-Fizika líceum vendégei lesznek a diákok.”

**1986-tól kezdődően
már csak úgy engedték
meg a történelmekör
működését, ha
munkásmozgalmi témákat
is felvállalunk.**

A történelmekörösöknek a temesvári magyar középiskolában tartott előadásairól így írt *Szabad Szó* 1986. december 20-i számában Szekernyés János: „A közelmúltban alkalmam volt részt venni egy diáktalálkozón: két távol eső megye tanulói jöttek össze, nyújtottak kezét egymásnak. A temesvári 2-es számú Matematika–Fizika Líceum a Béga-parti városba látogató gyergyószentmiklósi Salamon Ernő-líceum tanulóinak egy csoportját látta vendégül. A várossal s annak nevezetességeivel Szekernyés János avatott »idegenvezetése« nyomán betekintést nyerő gyergyói tanulók, amikor szóhoz jutottak – egy másfélórás körüli találkozó, keretében – csodálkozást keltettek a házigazdáknak. Igaz, hogy nem lehetett szó meglepetésről, legalábbis a vendégek részéről, hiszen ők jártasok az ilyesmiben. Az 1978-ban Garda Dezső tanár kezdeményezésére alakult történelmekör tagjai az eltelt szinte tíz esztendő alatt ott voltak minden rangos megyei és megyeközi tantárgyvetélkedőn, olimpiászon, találkozókön. Évente a kolozsvár-napocai *Korunk* folyóirat tudományos ülészakot rendez a kis régiségbúvároknak, de rendszeres

munkarendjükben ott szerepel a városuk ipari vállalataiban, intézményeiben a dolgozók, a szülők előtti bemutatkozás is. Ott a 2-es számú Matematika–Fizika Líceum utolsó emeleti osztálytermében, ahol a gyergyói tanulók dolgozataikat felolvasták, mértéket nyújtva tudásukból, értelmes körülményességük eredményességéről, bizonyították diák és tanár előtt, hogy értik dolgukat, s köri munkájukban kiizzadott dolgozataik pedig egy szakágban való elmélyültség jegyeit viselik, mely hasznos erőpróba és módszer más tantárgyak szempontjából is (...) Mint látható, a dolgozatok igen változatosak voltak, s alkalmat nyújtottak a telt ház hallgatóságának, hogy abba a világba, amelyet a vendégek képviseltek, s amelynek múltja és jelene éppen általuk vált sokak számára ismertté, mint ahogy megfordítva is igaz, hiszen a találkozón vetített diafilmek sok mindent rögzítettek a vendégekben a Temesváron látottakból. Más szóval a találkozó hasznos volt és tanulságos.”¹²

**A történelemlkör
a következő három
esztendőben igen
mostoha körülmények
között folytatta
tevékenységét.
Az iskola vezetősége
szinte rendszerellenes
közösségnek tekintette
a kör tagjait.**

A gyergyószentmiklósi Salamon Ernő-líceum történelemlköre a következő három esztendőben igen mostoha körülmények között folytatta tevékenységét. Az iskola vezetősége szinte rendszerellenes közösségnek tekintette a kör tagjait, de engem is többször felkérték a történelemlkör munkájának a megszüntetésére. A politikai rendőrség korabeli besúgóinak jelentései hitelesen mutatják be lelkiállapotomat, főleg pedig elkeseredésemet a reám nehezedő politikai nyomás miatt. Így például egy Lajos álnév alatt szereplő besúgó 1988. május 31-én, amikor a körrel kapcsolatos véleményemről érdeklődött, jelentésében jelezte, hogy az állandó megtorlás és megfigyelés terhe alatt megfogant bennem a gondolat a történelemlkör tevékenységének

Herédi Gusztáv (balról) és Garda Dezső a diákok körében. Képek: Gyergyószentmiklósi Történelemlkör

a felfüggesztésére. Azt azonban szomorúan vette tudomásul, hogy meg akartam ünnepelni a kör működésének 10. évfordulóját. Ugyanez a besúgó 1988. június 2-án hivatalosan jelezte, hogy meg akarom szervezni a történelemlkör fennállásának 10. évfordulóját. Jelentésében leírta, hogy nem értett egyet kérésemmel, és kérte, hogy szerezem be az évforduló megszervezéséhez szükséges jóváhagyásokat.

Ebből a jelentésből arra következtek, hogy a Lajos álnév alatt tevékenkedő informátor az iskola igazgatója is lehetett.¹³ A történelemlkör tevékenységét az utolsó két esztendőben az általános zaklatások tették lehetetlenné. A kolozsvári 3. számú Matematika Líceum történelem tanára szintén elzárkózott a velünk való kapcsolattartástól, és többször jelezte, hogy az iskolában nemkívánatos személyek vagyunk. Sokkal kellemetlenebb helyzetbe kerültünk a nagyváradai előadássorozatainkkal. Itt az Alexandru Moghioroş nevű középiskolában először nem akarták lehetővé tenni előadásainkat, később a dolgozatok bemutatása után le akartak tartóztatni minket. E nehézségek ellenére is 1989 decemberéig folytatta munkáját a gyergyószentmiklósi Salamon Ernő-líceum történelemlköre.

Negyven év távlatából láthatjuk, hogy a Salamon Ernő-líceum néhány tanulója olyan körülmények között vállalta a szülőföld múltját feltáró és népszerűsítő tevékenységet, amikor

tiltva volt a magyar történelem és néprajz kutatása, illetve a magyar múlt népszerűsítése. A politikai rendőrség engem megfigyelő iratcsomójából kitűnik, hogy ezeket a tanulókat gyakran behívták az igazgatói szobába, vagy a Securitate épületébe, ahol nemcsak nyilatkozatokat íratattak velük, hanem megfélemlítésekben is részük volt. Mindezt csak azért kellett elviselniük, mert velem együtt vállalták Székelyföld és ezen belül Gyergyó múltjának a kutatását és népszerűsítését.

Jegyzetek

- 1 Zsolt Ferenc: A hét levele. In: *Ifjúmunkás*, 1982. október
- 2 Halász Anna: Petőfi krónika In: *A hét*, 1982. október 29.
- 3 Diákok tudományos ülésszaka In: *Hargita*, 1983. március 18.
- 4 *Hargita*, 1983. április 27.
- 5 Pillich László: Gyergyó vidéki történelem diákszemmel. In: *Igazság*, 1983.
- 6 b. k. a.: Kivágták a rezet. In: *Ifjúmunkás*, 1983. január 12.
- 7 SZ. E.: Bukaresti kirándulás. In: *Jóbarát*, 1985. január 31.
- 8 Horváth Andor: Tizenéves kutatók. In: *Művelődés*, 1985.
- 9 Uo.
- 10 b: Újból a fővárosban. In: *Ifjúmunkás*, 1986. április 19.
- 11 HJ: Tudományos felolvasó est. In: *Jóbarát*, 1986. május 1.
- 12 Szekernyés János: Egy tapasztalatcsere margójára. In: *Szabad Szó*, 1986. december 20.
- 13 ACNSAS, 172.467. számú csomó, 83–84. o., 1987. május 16.; 110. és 116. o. 1988. 06. 02.

Mandula Tibor |

A vallásterjesztő és építő gróf Károlyi házaspár

„Meglátod, Szívem, mint implantálom ezen praetextussal az re-
ligiót azon földre.” (Gróf Károlyi Sándor levele feleségéhez, 1712.
június 16., Pozsony)

A kaplonyi nemzetségből származó nagy-
károlyi gróf Károlyi család évszázadokon
át elévülhetetlen szerepet játszott nem-
zetünk történelmében. Három nemze-
déken keresztül ők viselték a főispáni
tisztséget Szatmár vármegyében. Gróf
Károlyi Lajos – aki gróf Károlyi Sándor
egyenes ágú leszármazottja volt – *Élmé-
nyek és visszapillantások* című terjedel-
mes önéletrajzi munkájában, megkü-
lönböztetett figyelmet fordított „a több
mint ezer éves múltú” Károlyi család
bemutatására. (1) Könyvében nyoma-
tékosan hangsúlyozta, hogy a Károlyi
család legkiemelkedőbb személyisége
gróf Károlyi Sándor, a II. Rákóczi Ferenc
vezette szabadságharc legendás alakja,
a szatmári béke megkötője volt.

Károlyi Sándor mindössze tizennyolc
éves volt, amikor 1689-ben házassá-
got kötött gróf Barkóczy Krisztinával
– gróf Barkóczy György és gróf Koháry
Judit leányával. Az eseményről Károlyi
a *Providentia Deiben (Isteni gondviselés)*
a következőket írta: „Azon esztendőben
(1689) házasodván magam is vettem
vala Házas-Társul magamnak néhai
édes kedves feleségemet, Szalai Barkó-
czy Krisztinát, ki igen buzgó és istenfélő,
ájtatos és példaadó asszony vala.” (2)
A fiatal házaspár kezdetben a kelet-ma-
gyarországi főúri családok életét éltek.
E frigyből öt gyermek született, köz-
tük csak Klára és Ferenc alapított csa-
ládot, mivel Borbála és Mihály kisded-
ként, László huszonnégy évesen, éveken
át tartó, hosszú betegségben hunyt el.
A szatmári főispán az 1741. év kivételével
valamennyi országgyűlésen részt vett,
és hosszú időn át a háborúk sújtotta or-
szág újjászervezése céljából létrehozott
Systematica Commissio bizottságának
elnökeként kivette részét a közigazgatás,

a gazdaság és a hadügy megreformálá-
sát tartalmazó tervezet kidolgozásából.
1723-ban az uralkodó belső titkos taná-
csosa, 1724-től a Helytartó Tanács taná-
csosa lett. 1741-ben Mária Terézia kine-
vezte táborszernaggyá és a tiszántúli
nemesi seregek vezérévé.

Károlyi a szabadságharcban és az azt
lezáró szatmári békében (1711) betöltött
szerepe következtében, országosan is-
mert és megbecsült, befolyásos rendi
politikussá érlelődött. Pályáján a szat-
mári béke megkötése jelentette azt
a szakaszt, amikor személye előtérbe
került, munkássága is ezután bontako-
zott ki, korának politikai és társadalmi
életében kimagasló szerepet töltött be.

A Károlyi házaspár buzgó katolikus
volt, kiket vallásukhoz való ragaszkö-
dásuk és a belőle fakadó cselekvés arra
késztetett, hogy birtokaikon is erősít-
sék vallásukat. A gróf vallásosságával
kapcsolatban Éble Gábor a következőket
írta: „A Szentháromság Kápolnát gyak-
ran felkereste, oly időben is, amikor ott,
semmiféle ünnepség nem volt. Ilyenkor,
mikor az egyedüllét is fokozta benne az
elmélkedésre való hajlamot, hogy imáit
elvégezve lelki vígasszal térjen övéi közé
és munkájához. Ilyenkor szinte tele volt
a legnemesebb érzelmekkel (...) minden-
kin segített, mindig kész volt az adako-
zásra.” (3) Lelkes katolikusok lévén, fele-
ségével, Barkóczy Krisztinával, vallásuk
és felekezetük érdekeinek képviselőit
nemcsak a szabadságharc idején, ha-
nem a békekötés után is felelősségüknek
tartották. Amikor az 1705-ös szécsényi
országgyűlésen kimondták a protestán-
sok vallásszabadságát, a mélyen vallásos
lelkületű asszony nem értett egyet a je-
zsuita rendet sújtó országgyűlési hatá-
rozattal, mert attól tartott, hogy ennek

Három nemzedéken
keresztül ők viselték
a főispáni tisztséget
Szatmár vármegyében.

Háry Gyula rajza a kaplonyi ferences templomról és a Károlyi család kriptájáról. In: Éble Gábor: A nagy-károlyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével. Budapest, Franklin-Társulat, 1913. 77. Forrás: Adatbank.ro

következtében megszűnik az oktatás Szatmáron, s ezáltal a katolikus gyerekek vagy iskola nélkül fognak felnőni, vagy kálvinista iskolába kényszerülnek járni. „Nyakaszkodt Szakmárt az iskolának” – fejezte ki álláspontját Károlyi felesége. (4) Miután hire ment, hogy a szécsényi országgyűlés elfogadta a protestáns vallásszabadságot, tőlük tartva számos katolikus egyházi Károlyiné közbenjárását, oltalmát kérte. (5) A Magyarországról kitiltott jezsuiták is felkeresték a grófnőt, és „a mindenfelől érkező barátok, nagy lamentációval búcsúztak tőle”. (6)

Ebben a kaotikus helyzetben a grófnő elvárta férjétől, hogy oltalmazza, és kiálljon egyháza ügyéért. „Édes lelkem – írta férjének –, mint ahogy kegyelmed is egy az Anyaszentegyház tagjai között (...) tudom és vagyok kegyelmednek annyi bátorsága, az igazságot is ki meri mondani (...) a német világban olykor, amikor mások hallgatnak.” (7) A mélyen katolikus érzelmű grófnő ezáltal is arra ösztönözte férjét, hogy befolyását és tekintélyét használva kövessen el mindent azért, hogy a jezsuiták zavaratlanul folytathassák munkájukat. Károlyiné aggályait fejezte ki az intézkedés miatt, mint ahogy írta: „Elég nagy számadás leszen, a sok szegény nemes ember gyermeke vagy csak úgy nő fel, vagy kálvinista iskolába szorul”. (8) A jezsuita atyákra főleg az oktatási, iskolai teendők miatt volt nagy szükség, amire teológiai és tudományos felkészültségük által voltak alkalmasak. Ezért az atyák tanítási módszere nagy tömegben vonzotta intézetükbe a tanulókat,

és más vallásúak is szívesen küldték iskoláikba gyermekeiket.

Éble Gábor emígy jellemezte Barkóczy Krisztinát: „mint a női erények és kötelességérzet példaképét (...) Nagy Úri Asszony fényűzés nélkül, s ünnepektől, ünnepek nélkül.” A grófnő magyarszelleme, házias nő volt, ki minden örömet családjában és a gazdálkodásban lelte. Olvasottsága és intelligenciája lehetővé tette, hogy értelmes, okos tanácsokkal segítse férjét a mindennapok gondjainak megoldásában. (9)

Károlyiné komoly erőfeszítést fejtett ki azért, hogy Északkelet-Magyarországon a gyenge alapokkal rendelkező katolikus vallás mielőbb megerősödjön.

Károlyiné komoly erőfeszítést fejtett ki azért, hogy Északkelet-Magyarországon a gyenge alapokkal rendelkező katolikus vallás mielőbb megerősödjön. A Tisza-vidékhez való ragaszkodásában ez a szempont is döntően befolyásolta, hogy ne hagyja el ezt a vidéket, mert tudatában volt annak, hogy távozásával az egyre erősödő katolikus vallás veszélybe kerülhet, s akkor hiába fáradozott. „Amennyiben – írta férjének – e földről mindenestül elszakadnék, nemcsak gazdaságunk és a paraszti szegénység

vallaná kárát, de a pápistaság gyarapodása is füstöt vetne a klostromokkal és az iskolákkal együtt.” (10) A grófnő elítélte a vallásüldözést, nem volt elfogult vallása iránt, amit bizonyít, hogy a neves protestáns tudós – mint a korai felvilágosodás legnagyobb erdélyi képviselője –, Köleséry Sámuel az ő pártfogásának örvendett. „Az én nyomorúságom között – summázta férjének – édes lelkem, enyhődés nélkül nem hagyott az én Istenem. (...) mivel oly kegyes doktort adott, mint a jó anya gyermekével, úgy bánik velem. Minden okossággal azon mesterkedik, hogy gyengén szoktasson az orvosság vételére.” (11)

Azonban ne higgyük azt, hogy csupán Köleséry volt az egyetlen protestáns, akiről Károlyiné megnyerő elismeréssel nyilatkozott, ugyanis saját alattvalói között is bőven akadtak protestánsok, kiknek munkáját naponta, szigorúan ellenőrizte, de vallásukat nem érezte velük. Az irántuk tanúsított magatartásából világosan kiderül, hogy a Károlyi házaspár nem üldözte a nem katolikusokat, s ezért protestáns jobbágyaik háborítatlanul gyakorolhatták vallásukat. Alattvalóiknak nemcsak megengedték a szabad vallásgyakorlatot, de ha a szükség úgy hozta, Károlyi megvédte őket a katolikus papokkal szemben. (12) Az irántuk tanúsított toleranciát azok a nemes cselekedeteik érzékeltetik, hogy Nagykarolyban és Nyírbaktán templomot is építtettek számukra. A házaspár toleráns valláspolitikája ekkor Európában is újdonság volt. Soha nem azonosultak a hittérítés szélsőséges módszereivel, soha nem ragadtatták el magukat igazságtalanul, és türelmesek voltak a más vallásúakkal szemben. A gróf „ellenkező atyánkfiaiinak nevezte őket, mert meg volt győződve róla, hogy elkárhoznak.” Az ő vallási türelmének szép példája a *Providentia Dei* soraiban is fellelhető. „Jellemzőek a gróf vallási lelkületére nézve, hogy az egyes hónapok kezdetére, végére tett néhány sorból álló, részint a *Szózatból*, részint a buzgó könyörgésszerű fohászkodásokból”. (13) Vallásosságának hű képét tükrözi feleségéhez írott levele is, melyben a gróf Isten áldását, segítségét kérte feleségére, gyermekeire, ahogy említette: „Édesem, nagy szeretettel vettem gyermekeiddel való egészségben való léteden, szívesen örülök, az én Istenem gondviselése legyen továbbra is rajtatok, Édesem”. Isten nevének dicséretére, mely fohásznak is beillik, Károlyi a *Providentia Dei*-ben ekképpen fogalmazott: „egész házunkat, nemzetünket mentse meg az Isten, a dögletességtől, éhségtől, és veszedelmes hadakozástól, és ösztönöztethessenek az Istennek

az ő szenteiben való tiszteletére”, kérte az Úristen áldását az országra, a nemzetre. (14)

A Károlyi házaspár vallásosságától elválaszthatatlan volt a segítő szeretet gyakorlása, amiről soha nem feledkeztek meg. A gróf, hogy enyhítsen a szegények sorsán, nyomorúságos helyzetén, érdekükben felszólalt a pozsonyi országgyűlésen is, ahol a főurak figyelmét a következőkre hívta fel: „A nyomorító és a terhek által elalélt, megfogyott szegénységnek végleg el kell pusztulnia, ha sorsa még egy ideig így marad”. (15) A *Proiectum publicum, A szegénység konversatiója* című írásában a következőket írta a szegénység ügyeiről: „Néha én mindazokat, még ez előtt sok esztendővel praevideáltam, és által látván orvoslásában is fáradoztam, de a privátum feljebb tetszván, az publikumnál ritka volt, az kinek tetszett volna”. (16) Mivel Károlyiék istenfélő emberek voltak, ezért birtokaikon nem túrték, és megtiltották az istenkáromlást, ami abban a korban egyedi esetnek számított. „A káromkodó embertelen, kevély, egyszóval, egész rossz” – hangsúlyozta Károlyiné. Az intézkedés betartását a gróf távollétében az uradalmi tisztek őrködték. Erről, férjéhez írott levelében, felesége lakonikusan megfogalmazva írta: „a káromkodás iránt az mi jószágunkban kegyelmed parancsolata szerint, szigorúan végbeviszik.” (17)

Egy másik érdekesség, amire fel kell figyelnünk, az a börtök szigorú betartása volt – Károlyi azonban tisztességénél fogva olykor megszegte a szabályait. E magatartása néha felháborította feleségét, mert a hozzá eljutó hírek szerint „egy bécsi társaságban, valószínűleg kapatosan, húst evett böjt idején”. Ilyen esetekben mindig megtartóztatásra figyelmeztette férjét. (18) A reformáció idején Károlyiné azon munkálkodott, hogy a katolikus vallás újra erőre kapjon a tiszai részeken. Mivel itt, e kiterjedt területen a protestantizmus volt túlsúlyban, s a katolikusok elkeseredetten panaszkodtak, hogy nem gyakorolhatják szabadon vallásukat. E helyzetről tanúskodik Beöthy László, Bihar vármegye alispánja is, aki arról értesítette Károlyi Sándort, hogy „a kálvinisták markukban tartják a csekély pápistaságot.” (19) Vallási tekintetben a helyzet még kedvezőtlenebb volt a katolikusokra nézve, mert e torzalkodások idején a katolikusok voltak gyengébbek, mivel a szabadságharc idején számos lelkész elhagyta plébániáját, s többé nem tért vissza e veszedelmes vidékre.

A Felső-Tisza vidékét ebben az időben „kálvinista tartománynak” nevezték.

Sváb telepes ház Nagymajtényban. Forrás: Wer sind die Sathmarer Schwaben, Ravensburg, 1993. 14.

Ezért a gróf – hogy e vidéken is, ahol birtokainak jelentős része terült el – mindent elkövetett vallása erősítéséért, s adakozásaival pedig ezen a tájon az egyház legnagyobb jótévedője lett. A tiszai részeken levő protestánsok ellensúlyozására, valamint a Károlyi-uradalomban jelentkező nagy munkaerőhiány megoldására, Károlyi birtokait svábokkal igyekezett „megszállítani”, hogy idővel a telepítésből származó egyéni és közhaszon mellett a katolikus vallás gyakorlását is elősegítse. Szirmay Antal szerint Károlyi már 1711-ben, „hogy a Tiszántúl való kerületben terjessze jobban a közönséges Római hitet, amiatt Csanáros, Majtin, Béltek, Erdőd, úgy Kaplyon helységeit is nagy résztint a külföldi katolikusokkal telepítette be.” A Károlyi-uradalomba telepített svábok számottevő része Württemberg keleti vidékéről származott, akik az ottani nagy kiterjedésű és gazdag kolostorok jobbágysai voltak, ahol az előjáróság vigyázott arra, hogy az alattvalók katolikus szellemben éljenek, és a szentmiséken részt vegyenek. Lelkipásztoraik a bencés rendiek, nemcsak lelki irányítói, hanem egyben földesuraik is voltak. Tehát az onnan származó telepesek az egyházi földesurak jobbágyaiból kerültek ki, akik a bencések, a német lovagrend kolostorainál, illetve a gazdag Königsseeg családnál szolgáltak.

Az 1710-es nagy pestisjárvány idején a tiszai részeken alig volt katolikus plébánia. A katolikus templomok jelentős része romokban hevert, számosat a protestánsok foglaltak el, másokat világi célokra használtak. Ennek az áldatlan állapotnak a megszüntetésére utal a Felső-Tisza vidékén kezdődő katolikus

újjaéledés, a rekatolizáció. A vallás terjesztésének felgyorsítása érdekében Károlyi hittérítőket is küldött a Felső-Tisza vidékére, és nagyon örvendett, ha a protestáns jobbágysai közül csak egyet is megnyertek a katolikus hitnek. Ebben az embert próbáló időben kerültek erre a vidékre Kelemen Didák és társai, akiket mint misszionáriusokat hívott a gróf a tiszai részekre. Kelemen Didák minorita szerzetes volt, 1683-ban Baksa-falván született, s húszéves korában belépett Szent Ferenc rendjébe. Róla Szirmay Antal is megemlékezik Nagybánya leírásában, ahol 1704-től említve a minoritákat azt írta, hogy a kurucok elűzték a minoritákat, hajlékukat elvették, majd Jeszenszky Benedeket, Didák atyát, a magyar születésű ifjakkal ide rendelvén, báró Károlyi Sándor főispán által előbbi hajlékukat visszanyerték. Ezért valószínű, hogy az ő kérésére helyezték a Felső-Tisza vidékére Kelemen atyát és társait.

Az atya térítőként nem tartozott azok közé, akik erőszakkal, fenyegetéssel igyekeztek volna meggyőzni a más vallásúakat. Ő inkább az emberi szeretet erőneinek gyakorlásával végezte missziós teendőit. (20) Jelszava: „Engedné az Isten, hogy minden faluban plébánia, minden harmadik faluban iskola lenne.” Térítői munkássága nem volt könnyű vállalkozás, prédikálásáért a protestánsok nehezteltek rá, „pápista kutya” szidalmak közepette végezte missziós feladatát. Károlyi Klára grófnő – Károlyi Sándor leánya – emígy jellemezte a lelkiismeretes misszionáriust: „A tiszai részek vallási, erkölcsi megújodása, úgy, ahogy most találtatik, egyedül Didák

atya buzgólkodásának tekinthető”. Szólanunk kell a vallásos szellemben nevelt gróf Károlyi Kláráról is, aki szüleivel karöltve élen járt vallásuk terjesztésében. Részben neki is köszönhető, hogy a protestáns Szatmár vármegyében újra erőre kapott a katolikus vallás megújulása. Áldozatos munkásságával segítette a missziós szerzeteseket, gondoskodott élelmézésükről, mondván: „hadd gyarapodjanak azon a kálvinista tartományon”. Didák atya rendtársaival kint járt a tiszai falvakat, akikkel örömmel dolgozott azon, hogy a katolikus vallástól elpártolt vidéket visszazereze. Munkásságuknak köszönhetően az atya óhaja rövidesen teljesült, mert 1731-ben boldogan jelentette Károlynak, hogy „az Úristen kegyelméből immár excellenciád nemes vármegyéje igaz hitből álló tagokból áll”. A Tisza-vidék és Nyírség apostola misszióval az atya nemcsak az itteni kevés katolikus hívő lelki gondozását és a hitben való megtartását érte el, hanem számos protestáns rekatolizációját is. Károlyi messzemenően támogatta az atya templom és iskola építési tervét, s e kérdésben soha nem utasította vissza a segítségét kérő minoritát. Ezért írta róla: „a magától hulló fát rázogatni nem akartam”.

A gróf nagy tisztelettel és megbecsüléssel övezte elődei emlékét is, mindazokét, akik elismerést és megbecsülést szereztek a Károlyi családnak. E lelki kötődésből fakadóan döntött úgy, hogy helyreállítja a kaplonyi templomot és monostort, mellyel elődei iránt tanúsított kegyeletének és hitbeli buzgóságának kívánta jelét mutatni. Apja halála felgyorsította tettrekészségét, s miután báró Károlyi László 1689. február 28-án elhunyt, végrendeletében Kaplonyt, a romba dőlt nemzetségi monostorral együtt fiára hagyta. A szatmári békekötés után Károlyi már nem tétovázott, s miután megírta a monostor és a templom alapítólevelét, benne kinyilvánította azt a szándékát is, hogy e létesítményben ferencendi szerzetesek tevékenykedjenek, akiknek évente ezer forintot adna életjáradékul. (21) A gróf azt is még akarta hálálni Istennek, hogy a háború pusztításai szerte a házában véget értek: „s már azelőtt, régen eltökélt intenciómat Istenhez felemelvén, és Kaplyoni hajdani Monasteriumot régi Kaplyon nemzetségem emlékére pusztaságból felvettem, s az Páter Franciskánusok számára egész klastromot építtettem és bizonyos Fundatiommal meg is erősítettem, s abban felett conditiók szerint Isten kegyelméből introducalattam.” (22) A templom építési munkálatai szaporán haladtak, és 1719.

A Károlyi-kripta. Forrás: Adatbank.ro

május 20-án már szentmisét tartottak benne. Kelemen atya Károlyihoz címzett levelében ekképpen fogalmazott: „Kaplonyban már Istennek hála elkezdett az áhítatosság, gyakran vagyon szerencséjük excellenciád jelenlétére is”.

Károlyi számos esetben megfordult Kaplonyban, nemcsak az építkezés idején, hanem különféle alkalmakkor is. Így 1721-ben Úrnapján ott volt a hagyományos körmeneten, 1726 szeptember 8-án ájtatosságon vett részt, majd november 2-án az elhunyt családtagjaiért bemutatott szentmisét hallgatta meg. Sajnos 1834 októberében egy súlyos földrengés elpusztította a templomot, de szerencsére – Tempfli Imre szerint – a templom eredeti rajzát a budapesti Országos Levéltárban őrzik, amit jóval a földrengés előtt gróf Károlyi Sándor megbízásából, páter Lávai Miklós nagyváradi piarista rajztanár rajzolt le. (23) A templom belső és külső leírását nincs szándékomban bemutatni, hosszúra kerekedne, de megtette ezt Tempfli Imre részletesen leírt, jól dokumentált helytörténeti monográfiájában. (24) Károlynak kezdettől fogva az volt az elképzelése, hogy e vallási létesítményben ferencendi szerzetesek munkálkodjanak. A kérdés csupán az, hogy miként került kapcsolatba Károlyi a nagyszőlősi ferencendi szerzetesekkel? A válasz egyértelmű, mert jól ismerte a rendnek a katolikus vallást terjesztésében végzett lelkiismeretes munkáját, s ezért döntésében, a nagyszőlősi ferenceseknek lett meghatározó szerepük, akik tevékenységükkel nyerték meg a gróf bizalmát. „Mivel a szatmári és az csesdi várakon kívül a katolikus híven

lévőknek, az egész megyében papjuk nem volt, de a nagyszőlősi barátok helységenként jártak Isten szavát hirdetvén, s ezzel nem csak az egyszerű népre voltak nagy hatással, de a főurak közül is sokakat visszavezetett a katolikus egyházba.” (25)

A gróf nagy tisztelettel és megbecsüléssel övezte elődei emlékét is, mindazokét, akik elismerést és megbecsülést szereztek a Károlyi családnak.

Az alapító levél szerint a gróf, maga és utódai nevében arra kötelezte magát, hogy „az atyák ellátásáról tisztességesen gondoskodik, ők pedig szíveskedjenek hetente két misét tartani, egyet a Kaplony nemzetség élő és elhunyt tagjaiért, a másikat ugyanazon nemzetség jó úton járó tagjainak gyarapodásáért”. (26) A ferencesek Kaplonyba hozatalával kapcsolatos levelezés – a gróf és a rend között – 1711-ben kezdődött, sőt még az egyezményt is megkötötték, amit az első alapítólevél sorai is tükröznek – állítja Fridrich Orbán. (27) Eleinte az építkezés üteme kissé dőcögött, de a felmerülő problémák hamarosan megoldódtak, mert a gróf 1719. május 27-én megírhatta második alapítólevelét, melyben újlag megismételte azt a szándékát, hogy szeretné, ha a „teljes erejéből szorgalmazott

kaplonyi kolostort minél hamarább átvehetnék a páterek.” Az építkezés felgyorsulására jellemző, hogy a nagykárolyi uradalom jobbágjai „hetente szálították az épülő kolostorhoz szükséges faanyagot”. (28) A páterek azonban eltekintettek a késedelemtől, és 1719. június 11-én, a gyöngyösi tartományi gyűlésen már kijelölték a kaplonyi kolostorba küldendő szerzeteseket. A kápolna alatti családi sírbolt elkészülte után a gróf már nem sokáig élt. Súlyos betegség gyötörte, melynek következtében 1743. szeptember 8-án délután hat óra tájban, erdődi kastélyában elhunyt. Végakarata szerint Kaplonyban óhajtott nyugodni, ősei és övéi között. Hangsúlyozni szeretném, hogy a ferencesek elsődleges feladatuknak a miszsiót, az igehirdetést és a lelkipásztori teendőket tekintették. Az általuk írott *Historia Domus*ban (háztörténet) a következő olvasható: „Ezen a helyen Kr. u. május 10-én alakult konvent a mindenható Isten adja, hogy évszázadokig legyen folytatása, hogy általunk és más szerzetesek által egy akol legyen, és a farkasok ezen a kietlen vidéken legyenek bárányok”. Úgy legyen! Ámen! (29) A szerzetesek missziós munkájáról

Gajdos Vince ferencrendi szerzetes a következőket írta: „Későbbben, amikor gróf Károlyi Sándor a svábokat ide betelepítette, azoknak lelkipásztorkodásáról is kellett gondoskodnia. A ferenceseknek nemcsak rendjük szabályzatának előírásait volt hivatásuk betölteni, hanem az akkor idők egyházsükségeit is: a katolikus hit terjesztését is vállalniuk kellett. Ezzel a szándékkal hozatta őket Kaplonyba az alapító gróf. Így tehát nemcsak alapítójuk devotiót, az engesztelő szentmisék bemutatását kellett teljesíteniük, hanem az egész környéken hirdetni az evangéliumot. Működtek mint igehirdetők, mint kisegítő lelkészek, Szatmár vármegyében, sőt Máramarosban is. Tehát hirdették az igét, kereszteltek, gyóntattak és végezték a zsolozsmát.”

Mivel Kaplony az egri püspök Erdődy Gábor joghatóságához tartozott, ezért a sváboknak a községbe történő betelepítése után Károlyi hozzá fordult segítségért, lelkipásztort kért. A püspöknek nem volt papja, ezért 1735-ben felkérte a ferenceseket, hogy vezessék a kaplonyi plébániát, és gondozzák azoknak a környező helységeknek a híveit, ahol nincs lelkész. A bejegyzett szöveg a következő:

„Jól jegyezzék meg maguknak a helybeli főnökök, hogy az egri általános helynök öméltósága, itt Kaplonyban reánk bízta a plébánia vezetését és összes teendőinek végzését, sőt e vidéken is, azon híveknek lekípásztorkodását, akiknek állandó lelkipásztoruk nincsen. Öméltósága azonban figyelmezteti az atyákat, hogy a plébánosok jogait, a legcsekélyebb dolgokban sem csorbítsák. Megengedte továbbá öméltósága, hogy fáradozásainkért méltányos díjat is követelhetünk, de csak mértékkel: megengedte, hogy ott ahol templom és kápolna nincs tisztességes privát háznál, hordozható oltáron misézhessenek, de csak szükséges esetekben”.

Dicséret illeti a ferencrendi szerzeteseket, akik letelepedésüket követően hivatásukhoz méltóan végezték lelkipásztori teendőiket: a kaplonyi szerzetesek látták el Nagykárolyt és környékét, ők voltak ugyanakkor a Szentháromság kápolna őrei és gondozói.

A Károlyi házaspár buzgó vallásosságából fakadtak a templom és iskola építési munkásságuk gyümölcsei, melynek tanúbizonyosságai az általuk épített vallási és oktatási intézmények. A gróf Nagykárolyban építtette a

A nagykárolyi Károlyi-kastély. Püspök Botond fényképe

Ilyen csónak-házon utaztak a betelepített svábok a nagykárolyi uradalomba Ulmtól Pozsonyig, ahonnan szekereken vitték őket tovább (képeslap)

Szentháromság kápolnát, felépíttette a piarista rendházat és iskolát. Templomokat építtettek Nyírbátorban, Kaplonyban, Nagymajtényban, Olcsván, Salánkon, Gerényesen, Mezőfényen. A Nagykárolyi szőlőben Szent Dónát, míg az erdői szőlőben Szent Orbán tiszteletére emeltek kápolnát (30), 1704-ben visszaszerezte a minoriták templomát. Miskolcon és Nyírbaktán a minoritákat, Pesten a klarissza nővéreket telepítették le. „A templomokat – hangsúlyozta a gróf – Isten tisztességére, igaz hitre hozzuk, az religiót beplántáljuk.” (31) 1725-ben Károlyi piarista gimnáziumot alapított Nagykárolyban, és ide hozatta át a pozsonyi jezsuitáktól unokáit, az árván maradt gróf fiúkat. (32)

Férjével egyetértésben Barkóczy Krisztina is nagy gondot fordított iskolák építésére, saját költségén pedig negyven szegény diák tanult a nyírbátori minoriták iskolájában. Számukra évenként meghatározott mennyiségű élelmet is biztosított, gyermekeinek pedig meghagyta, hogy „majorsági jövedelmük tizedrészét évente adják át a nagykárolyi piarista iskola arra érdemes növendékeinek”. Fontos teendői mellett Károlyinének egyéb feladata is volt, a kálvinista templomot, papházat és az iskolát is tető alá kellett hoznia Nagykárolyban. Ugyanis a gróf meg egyezett a nagykárolyi kálvinistákkal, hogy amennyiben átengedik neki ősei templomát, cserében új templomot, papházat és iskolát építtet nekik. Miután a kálvinista hitközség elfogadta a feltételeket, a grófnő azonnal intézkedett a megígért épületek felépítéséről.

1722. október 11-én a következőket írta férjének: „A károlyi kálvinista templom régen kész, de a prédikátor házát csak nem tehetem a többiek miatt.” Miközben a grófnő levelében említett egészsége romlásáról, fáradozásainak sikertelenségéről, „csak az Isten a megmondhatója bánatomnak – írta férjének –, elég boldogtalan vagyok”. A templomszentelésen betegsége miatt már nem lehetett jelen, maga helyett unokáit küldte, s férjéhez írott levelében, szomorú hangon menti magát: „Ó, Édesem, hogy ne vágnék azon szent szolemnításra. Nincsen az a friss lakodalom, amelyben úgy örülhetnék, ha lehetne, elég keserves, s bár ne volna keserves. Ez is egy nagy bánat rajtam”. (33) Betegsége egyre súlyosbodott, s 1724-ben elhunyt. Hamvai férje, gyermeke Ferenc és unokái mellett nyugszanak a kaplonyi kriptában. Mélységes isten- és emberszeretete, előrelátó gondoskodása, háromszáz év távlatából is hirdeti lelki nagyságát. Cselekedeteivel a Károlyi házaspár nem csak a katolikus vallás terjesztését segítette elő, hanem templomok és iskolák építésével a hazai művelődéstörténetben is kimagasló, emlékezetes szerepkört töltöttek be.

Felhasznált irodalom

1. Nagykárolyi gróf Károlyi Lajos: *Élmények és visszapillantások*. Székesfehérvár, 1998, 10.
2. Tempfli Imre: *Kaplony. Adalékok egy honfoglaláskori település történetéhez*. Szatmárnémeti, 1996.109.

3. Éble Gábor: *A nagykárolyi Szentháromság kápolna története*. Bp. 1910, 33.
4. Kovács Ágnes (szerk.): *Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz*. Olcsva, 1708. július 25., I. köt., 197. levél.
5. Kovács Ágnes (szerk.): *Barkóczy Krisztina levelei férjéhez Károlyi Sándorhoz*. Olcsva, 1705. szeptember 16., I.,köt., 68. levél.
6. Kovács Ágnes (szerk.): *Barkóczy Krisztina levelei férjéhez Károlyi Sándorhoz*. Olcsva, 1706. szeptember 30., I. köt., 129. levél.
7. Uo., 129. levél.
8. Kovács Ágnes (szerk.): *Barkóczy Krisztina levelei férjéhez Károlyi Sándorhoz*. Olcsva, 1708. július 25., I. köt., 197. levél.
9. Éble Gábor: *Károlyi Ferenc gróf és kora*. Bp.1893, 161.
10. Kovács Ágnes (szerk.): *Barkóczy Krisztina levelei férjéhez Károlyi Sándorhoz*. Nagykároly, 1722. november 7., II. köt. 642. levél.
11. Magyar Országos Levéltár: *A károlyi család nemzetségi levéltára*. P. 398., Lad. 116., Acta Publica.
12. Kovács Ágnes: *Károlyi Sándor*. Bp. 1988. 216.
13. Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja: Szalai László: *Gróf Károlyi Sándor Önéletírása*. Pest, 1865, IX.
14. Tempfli Imre: I. m. 119.
15. Acsády Ignác: *A magyar jobbágyság története*. Bp. 1908, 342.
16. Takács Sándor: *Szalai Barkóczy Krisztina*. Bp, 1910, 52.
17. Kovács Ágnes (szerk.): *Barkóczy Krisztina levelei férjéhez Károlyi Sándorhoz*. Nagykároly, 1698. szeptember 29., I. köt., 3. levél.
18. Kovács Ágnes (szerk.): *Barkóczy Krisztina levelei férjéhez Károlyi Sándorhoz*. Olcsva, 1712. március 13., II.,köt., 336. levél.
19. Takács Sándor: *Kelemen Didák és a Károlyi család*. In: *Katolikus Szemle*, Bp.1892. VI. 20., Uo. 253.
21. Tempfli Imre: I. m. 125.
22. Rákos L. Róbert: *Páter Kelemen Didák O. F. M. conv. levelei 68*. Idézi: Tempfli Imre I. m. 126.
23. Tempfli Imre: I. m. 126.
24. Tempfli Imre: I. m. 126–137.
25. Szirmay Antal: *Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete*. Bp, 1810., II. köt. 53.
26. Tempfli Imre: I. m. 133.
27. *Historia Provinciae Sanctissimi Salvatoris*. Kassa, 1759. I. köt. 59. Idézi Tempfli Imre: I. m. 133.
28. Kovács Ágnes: *Károlyi Sándor*. Debrecen, 1988, 179.
29. *Historia Domus Kaploniensis*. 1722. I. köt.
30. Takács Sándor: *Kelemen Didák és a Károlyi család*. In: *Katolikus Szemle*. Bp. 1892, VI. 541.
31. Kovács Ágnes (szerk.): *Károlyi Sándor levelei feleségéhez*. 1712. június 23., Pozsony, I. köt., Debrecen, 1994, 123. levél.
32. Berkeszi István: *A gróf Haller fiúk iskoláztatása a XVIII. század első felében*. In: *Századok*, 1883, 342–362.
33. Takács Sándor: *Szalai Barkóczy Krisztina*. Bp. 1910, 275.

Csirák Csaba

Pakocs Károly: Háromszáz nap a föld alatt

Visszaemlékezés a kommunista börtönviszonyokra

Az

1989-es rendszerváltozás után Szatmár vidékén hónapokon, sőt éveken át nagyon gyakran hangzott el a kérdés: mit rejtegetnek a fiókok a több évtizedes kommunista elnyomás időszakából? Nem kis meglepetésre, alig-alig került elő egy-két olyan írás, amely a kommunista rendszer rémuralmáról szólt. Egyesek dörzsölték is a markukat: lám-lám, nem is volt olyan rettenetes az a rendszer, mindenki szabadon közölhetett, amit akart. Teltek az évek, évtizedek és a jelenkorról szóló írások szabadságában elfeledtünk a fiókokról. Az úgynevezett '89-es változás óta eltelt harminc év. Az *Otthonom Szatmár megye* könyvsorozatban Boros Ernő: *Mindennap eljött a halál* (*Otthonom Szatmár megye*, 15/2002.) című könyve törte meg a térségben a bátortalanság hallgatását, amikor az erdélyi magyarok deportálását és a barcaföldvári haláltáborban történetek leplezte le. Boros Ernő könyve nem fiókokban rejtgetett eseményeket mutat be, hanem tanúk lelkek mélyére elrejtett félelmek titkait. Szilágyi Kálmán, a néhai költő, Domokos öccse, elsők között bátorkodott írni a Securitate magyarelles visszaéléseiről, bátyja szüntelen zaklatásairól, megkísértéseiről (Szilágyi Kálmán: *Szilágyi Domokos családi levelezése, Otthonom Szatmár megye*, 33/2010.). Fényi József: *Kényszer-munkán a Szovjetunióban* (*Otthonom Szatmár megye*, 41/2013.) a kilátástalan rabságban is életben maradásukért dolgozó deportáltak élethalál harcát rajzolja meg. Fényi Józsefnek ez a kézírata viszont évtizedeken át rejtgetett munka volt. Dr. Ábrám Zoltán: *Az igazság szabaddá tesz* (*Otthonom Szatmár megye*, 49/2018.) című kézírata nem a fiókból került elő, kortársírás a hatalom bosszújáról az '56-os forradalom kapcsán.

2019 májusában került az olvasó elé egy újabb fiókokban rejtett munka:

Pakocs Károly Corvin-koszorús, római katolikus papköltő *Háromszáz nap a föld alatt* című visszaemlékezése. Pakocs Károly írása a *Tanulmány és visszaemlékezés a romániai kommunista börtönviszonyokra* című kötetben jelent meg (*Otthonom Szatmár megye*, 52/2019). Ugyanebben a kötetben található dr. Tempfli Imre tanulmánya a Securitate alapításáról, működéséről, börtönbirodalmaikban folytatott kegyetlenségekről.

Ezúttal Pakocs Károly *Háromszáz nap a föld alatt* című visszaemlékezésére térünk ki részletesebben. Pakocs Károlyt tulajdonképpen három alkalommal hurcolta meg huzamos időre a Securitate. Az 1949–1950-es, valamint az 1957–1963-as börtönidőszakot átélte, de az 1966-os kínzásokba már belehalt. Innentől mint vértanúról beszélhetünk róla. Visszaemlékezését évtizedeken át rejtgetették Gyulafehérváron az egyházi levéltárban, az írás most lát napvilágot.

Pakocs Károly Nagykarolyban született 1892. november 17-én. Iskolai tanulmányait szülővárosában a piaristáknál kezdte 1899-ben. Szatmárnémetiben folytatta a Királyi Katolikus Főgimnáziumban, és itt érettségizett 1910. június 10-én jeles eredménnyel. A magyar nyelvtanára Orosz Alajos volt. Magánolvasmányként Vörösmarty életét, Eötvös Karthauzóját és *A falu jegyzőjét*, Kemény: *Zord idők* című regényét, Széchenyi *Hitelét* és Madách *Az ember tragédiáját* ajánlották a növendékeknek. Szintén ajánlott volt görög, a latin és a német szellemi termékek fogyasztása, mint Szókratész *Védőbeszéde*, Arisztotelész *Etikája*, Homérosz *Iliásza*, valamint Lessing, Goethe, Schiller művei. Oktattak latin és görög művészettörténetet is.

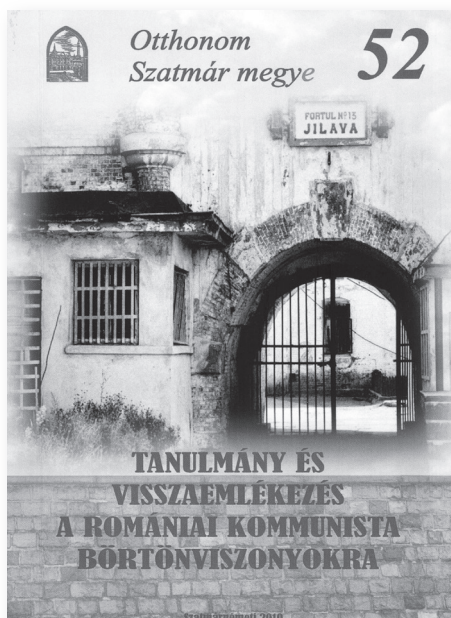
Egy évet töltött Szatmárnémetiben a Papnevelő Intézetben. Teológiai

2019 májusában került az olvasó elé egy újabb fiókokban rejtett munka: Pakocs Károly Corvin-koszorús, római katolikus papköltő *Háromszáz nap a föld alatt* című visszaemlékezése.

tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Teológia karán végezte. Az első nagy „világvihar” kitörésekor, 1914-ben, szerzett oklevelet, és lépett huszonegy és fél éves korában az Egyház szolgálatába. Szatmárnémetiben élte meg a trianoni döntést, amikor a szatmári római katolikus egyházmegegyét is feláldozták a nagyhatalmi politika oltárán, aminek eredményeképpen 44 plébánia került Romániához, 44 a Csehszlovák Köztársasághoz, és 14 Magyarországhoz. Az Averescu nevéhez fűződő 1921-es agrárreform alkalmával a katolikus egyházat megfosztották földjeinek 95 százalékától, azaz 290 507 kataszteri hold birtokból 13 040 hold maradhatott a tulajdonában. Végül még egy adat az erdélyi magyarság megfosztásáról: 8076 nevelési intézetet vett el a román hatalom. A romániai magyar római katolikus egyház olyan nyira magára maradt, hogy a pápát képviselő nuncius sem volt hajlandó védelmére állni „bizonyos felsőbbrendű érdekek miatt”. Végül a nunciatura is megszűnt. Az 1918-as ún. őszirózsás forradalom (1918. október 28–október 31.) és az 1919-es Tanácsköztársaság (1919. március 21–augusztus 1.) sikertelen baloldali próbálkozás ízelítőt adott a magyar népek a kommunista diktatúrából, annak egyházellenes politikájáról, és a nemzetmegbontó liberális eszmék alattomos fertőző hatásáról.

Az első napokban a paptól ridegen elzárkózó Méliusz az elváláskor már könnyes szemmel ölelgette a püspöki helynököt.

Első börtönévére (1949. december 17.–1950. október 15.) emlékezve Pakocs Károly kitér az egyház és az egyháziak két világháború közötti megfélemlítéseire, elnyomására, kiszolgáltatottságára, megfosztására. A két világháború közötti román terror idején sok magyar papot meghurcoltak, bebörtönöztek. A román hatóságok műveletlen, durva viselkedésére legyen példa a 209. oldalon leírt eset 1939 őszéről, amikor Pakocs Károlyt tanúként hívták Kolozsvárra: „felvezetett a börtönbe és belékölt egy emeleti rak társzobafélébe. (...) Véres rongydarabok és kínszerek egy rogyadozó szekrényre és asztallal.” Már a két világháború közötti évtizedekben is erőszak, fenyegetés, zsarolás vette körül a magyar egyházakat.

1945 áprilisában a szovjet megszállók által hatalomra jutó kommunisták legnagyobb ellenségüknek a magyar egyházakat nevezték meg, és üldözték minden eszközzel. Üldözte a hatalom, a politika, a milícia (ami tulajdonképpen a rend és a törvényesség őre kellett volna, hogy legyen), és főleg a politikai rendőrség, vagyis a Securitate. A szovjet megszállás után az egyházak megszüntetése volt a cél. Ebből a kettős elnyomásból – felekezeti és nemzeti – volt elege Pakocs Károlynak, amikor átszökött 1946-ban Magyarországra. Keserűen jegyezzük meg, hogy a magyar rendőr már akkor is úgy viselkedett, mint a Kádár-időben (217. oldal), vagyis komiszul. Pakocs Károly a Csongrád megyei Szegváron lett a Schlachta Margit-féle Szociális Testvérek lelki vezetője. A helyi csőcselék, úgy értelmezte a népi hatalmat és a demokráciát, hogy szétverték és kiraboltak kastélyt, rendházat, de elsősorban az egyháziakat vették üldözőbe az osztályharc nevében és hevében. Akkor 1946-ot írtak.

Pakocs Károly könyvének első két fejezete az államhatalom és az egyház kapcsolatára, valamint az aula belső viszonyaira tesz utalást. A tulajdonképpeni történet így indul: „1949. december 17-én, szombaton délután 3 órakor kopogtattak a szobám ajtaján.” A folytatásban pedig a szintén nagykarolyi születésű, szadizmusáról hírhedté vált sziguránca- majd szekusfőnök Weisz László irodájában elkezdődött Pakocs püspöki helynök kihallgatása, aztán Nagyváradra vitték, ahol tovább vallatták, és elkobozták a reverendáját. A rabszállító autót végül Bukarestben kötött ki.

Harmincegy fejezeten keresztül a legkülönbözőbb sorsokkal, tragédiákkal ismerkedik meg az olvasó. Az 57 éves püspöki helynök megtanulta a börtönélet szabályait és szokásait, mint: két fogoly a börtön folyosóján egymással nem találkozhat, a fogoly takarítja a cellát, megismerkedik a vakpápaszemmel, éjszakai pihenés vakító fényben, válogatott kínszerek, magányosság, cellacserék, megaláztatások, gyanúsítgatások, közös cellákban robbanásig feszülő idegek harca stb.

Megjelennek a belügyminisztérium börtöncellájában névtelen, ártatlan emberek és neves személyiségek egyaránt. Cellatársa volt a Vasgárda egyik alapítója, aki nagy együttérzéssel segítette nehéz helyzetekben Pakocs Károlyt. A szobatársak között volt tengerésztiszt, újságíró, egyetemi hallgató, az éhségét embervérrel csillapító szerb partizán, csendőrőrnagy, középiskolai növendék, parasztgazda, olténiai főhadnagy, akadémiai tanársegéd, mérszáros, ezredek stb. Szatmári ismerős is akadt. Botoroaga őrnagy, aki tagja volt annak a küldöttségnek, amely 1940 szeptemberében átadta Szatmárnémetit a bevonuló magyar hadseregnek. Ugyancsak Botoroaga volt, aki megbotráncolt Antonescu tábornok magyar gyűlöletén. Szemtanú mesélte Pakocs Károlynak, hogy a Szovjetunióban fogságba esett tisztet, saját anyanyelvükön kommunista eszmékre oktatták. Helyenként történelmi eseményeket világítanak meg a cellatárs szemtanúk sajátos szempontokból. A Jilavára szállítás alkalmával találkozott a későbbi vértanúval, Bogdánffy Szilárd titkárral is, akit akkor már mintegy hét hónapja vallattak és kínoztak.

A jilavai börtönben cellatársa volt Méliusz József, a kommunista költő, színházi ember. Amikor keresztény európai kultúráról beszélünk, igen tanulságos a pap szemszögéből e két ember, a pap-költő és a kommunista-költő, az Istenhirdető és az Istentagadó ember találkozása, egymáshoz viszonyulása a börtönben. Az első napokban a paptól ridegen elzárkózó Méliusz az elváláskor már könnyes szemmel ölelgette a püspöki helynököt. Lehet, hogy lélekben már elindult a damaszkuszi úton. Hasonlóan emelkedett jelenetekkel még találkozunk a *Háromszáz nap a föld alatt* című írásban.

A szerző politikai rabként, papként, de íróként sem törekedett arra, hogy a 300 nap leírásából drámát kerekítsen, avval még kevésbé foglalkozott, hogy önmagát drámai hőssé emelje. Ezért nem sötét tragédia Pakocs

Pakocs Károly

Pakocs Károly költő, elbeszélő, római katolikus pap (1892–1966) és kézirte

Károly könyve, hanem a megbocsátó visszaemlékezés engesztelő megnyilatkozása.

Pakocs Károly 1950. október 15-én szabadult. A börtönből kiengedték, mégis a kommunista hatalom fogságában élt, mint azok a papok, akik nem voltak hajlandók együttműködni a hatalommal. Lehallgatások, kihallgatások, leselkedő szemek, besúgó „barátok” társaságában éltek az emberek a kommunista láger országaiban. A szabadulás után hét évre, újabb meghurcoltatások következtek, ezúttal hét év börtönre (1957-től 1963-ig) ítélték Pakocs Károlyt. Az első fogságából hazatérve ugyanis megvádolták, nagy igyekezettel befeketítették a kollégák is, kiszolgáltatták politikai rágalmaknak. A paptársak közül voltak, akik megbocsátó és lekicsinylő mosollyal neveztek „költőnek”, amit úgy kell érteni, hogy csupán költő, de nem igazán pap. Azt is hozzá kell tenni, hogy Dsida Jenő első felfedezője Pakocs Károly volt, ő bátorította és támogatta, és nagyszerű író-olvasó találkozót szervezett Dsida Jenő és Bányai László számára a Szent Cecil teremben.

Pakocs régi vágya teljesült 1966-ban, amikor egy csoport turistával Magyarországra utazhatott. Állítólag még

Budapesten a Securitate kezébe került, és eltűnt. Vallatták, verték, úgy ahogy addig még soha, de nem kaptak olyan választ tőle, amilyent szerettek volna. Egyik szemére megvakult, nem tudott talpra állni. Kiverték belőle az életet, de egyháza iránti hűségét nem tudták ki-verní. Bukarestben, a Központ Kórházban, 1966. október 22-én vértanúhalált halt Pakocs Károly. A Bellu-temetőben temették el, ahonnan 1997-ben exhumálták. Amma Zoltán általános helynök hozta haza földi maradványait, és a Székesegyház kriptájában helyezték végső nyugalomra. Pakocs Károly története olyan világban esett meg, amikor „világvajúdás van. Isten mellett és Isten ellen.”

A kívülálló laikus értetlenül forgatja a fejében a papi lelkület kifejezést, amellyel folyton találkozik a *Háromszáz nap a föld alatt* olvasásakor. Aki elolvassa ezt a könyvet választ kap erre a kérdésre is. A papi lelkület a magatartással, a cselekedetekkel, az emberi kapcsolatokkal példázható igazán. A börtönben töltött karácsonyról azt írja, hogy „mindig belecsillogott sötét karácsonyomban a természetfölötti valóság”. Lelkészi krédóját pedig így fogalmazta meg: „Huzugság árán egy istenszolga nem menekhet a kínzások elől”. Akkor még nem tudta, de talán sejtette, hogy erkölcsi magatartása az életébe kerül.

Pakocs Károly visszaemlékezését Tempfli Imre jegyzetei kísérik és magyarázzák.

Az állam, az egyház, a történelem-tudomány feladata, hogy erkölcsi igazságot szolgáltatson, hogy feltárja és megmutassa a kommunista rendszer bűneit, a kegyetlenségekben szerepet vállaló személyeket: belügyieket, vagyis milicistákat, szekusokat, a jog eszközeivel felhatalmazott személyeket vagy intézményeket. Pakocs Károly évtizedeken át rejtgetett írása ezért időszerű 2019-ben is.

Pakocs régi vágya teljesült 1966-ban, amikor egy csoport turistával Magyarországra utazhatott. Állítólag még Budapesten a Securitate kezébe került, és eltűnt.

A kötet beszerezhető Szatmárnémetiben a Retro Babám könyvesboltban (Papnevelde/Negruzzi u. 7. sz.) és a Laudate kegytárgy- és könyvesboltban (Ruha István/Pannónia átjáró).

Cellafolyosó a jilvai börtönben. Kép: sepsiszentgyörgyi '56-os múzeum.

Gáspár-Barra Réka

A Petrozsényi Alkotási Kör gyűjteményes emléktárlata

Egy elfelejtett művészkolónia – beszélgetés Makkai János Zsil-völgyéből elszármazott kolozsvári képzőművésszel

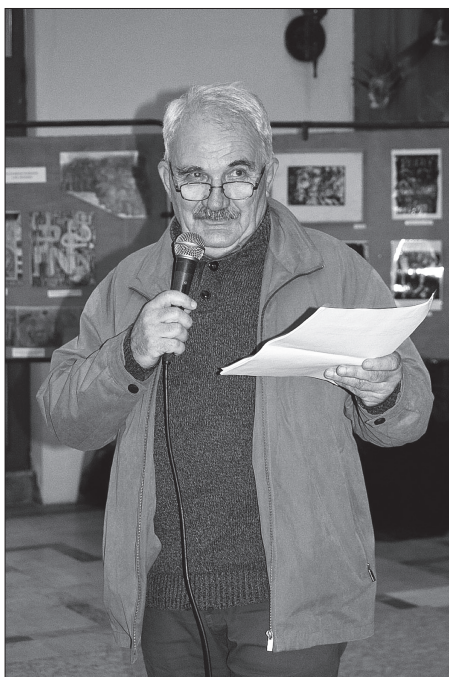
Zs

sil völgyének különleges kincse került felszínre az idei Zsil-völgyi Kulturális Magyar Napok alkalmával. A Petőfi-ösztöndíjjal e térségben tevékenykedő Luzsicza Fanni és Jeszenszky Melinda kezdeményezésére és kitarító kutatása nyomán sikerült a nagyközönség elé tárni az 1956 és 1970 között működött Zsil-völgyi festőkolónia történetét. Két tárlat született ez alkalomból: a petrozsényi Ion D. Sárbu Színházban a Zsil-völgyi alkotói kör tagjainak munkáiból álló gyűjteményes tárlat, illetve a lupényi Tellmann József Művészeti Galériában egy Mátyás József-emlékkiállítás. A kutatásban, anyaggyűjtésben nagy segítséget nyújtott Makkai János Zsil-völgyi

születésű, Kolozsváron élő képzőművész, aki a petrozsényi tárlat megnyitóján ismertette a feledésbe merült, de művészettörténeti szempontból komoly jelentőséggel bíró és feltárárra, értékelésre váró hajdani Zsil-völgyi művésztelep történetét. A tárlatmegnyitó előadásra építve készült az alábbi interjú.

Makkai János (MJ): Ma már kevesen emlékeznek arra, hogy a Kolozsvári Képzőművészeti Egyetem 1955-ös végzősei testületileg Petrozsényba kaptak kinevezést. Ekkor alakult meg a Petrozsényi Alkotási Kör – melyet ilyenformán Mezei József művészettörténész nevezett meg először. Ez az évfolyam már 1954-ben Zsil völgyében töltötte nyári gyakorlatát a korábban itt letelepedett Tellmann József és a lónyai Szlamka Béla évfolyamtársuk meghívására. A hozzájuk csatlakozó Fodor Kálmánnal együtt elhatározták, hogy művésztelepet hoznak létre. Fontos ma megemlíteni azt, hogy ez a „művészeti honfoglalás” az ötvenes évek nemzetiségi politikájának és demokratikus művelődéspolitikájának programszerű része volt. Ekkor nemcsak művésztelepek alakultak (Zsil völgyében, Udvarhelyen stb.), de magyar színházak, lapok, folyóiratok könyvkiadók is. Ez a csoport is magyarnak indult, de Zsil völgye soknemzetiségű közösségében ez a jellege csupán a helyi magyar közösségbe való részleges betagozódásában nyilvánult meg. Jelszavuk a következő volt: „Művészet a bányászoknak!” A csoport tagjai pedig Tellmann József, Fodor Kálmán, Mátyás József, Szlamka Béla, Nagy Ervin, Szilágyi Géza, Szilágyi Béla, Walter Frigyes, Sylveszter Győző, Sylveszter (Fehér) Katalin, Török János szobrász, valamint Bianu (Gájer) Elena,

Ma már kevesen emlékeznek arra, hogy a Kolozsvári Képzőművészeti Egyetem 1955-ös végzősei testületileg Petrozsényba kaptak kinevezést.

Makkai János képzőművész a zsilvölgyi tárlat megnyitóján

illetve a szakirodalomban rendszeresen hozzájuk kapcsolt, Bukarestbe korán áttelepülő Băiaș Silviu és Lukács Etelka – művésznevükön Băiaș–Ethel – művész-házaspár volt.

Gáspár-Barra Réka (GBR): Miben nyilvánult meg a Petrozsényi Alkotási Kör tevékenysége?

MJ: Az első nagy közös megvalósítás az 1929-es lupényi sztrájk évfordulójára készült fametszet-kiállítás volt, amelynek anyaga *Lupény 1929–1959* címmel egy nagyon szép albumban is megjelent. Ezzel szinte egy időben látott napvilágot a Tellmann által vezetett lupényi amatőr képzőművészeti kör fametszet-sorozatát tartalmazó album *Valea Jiului în trecut și astăzi (A Zsil-völgye régen és ma – szerk. megj.)* címmel. Ekkor született meg a gondolata a Petrozsényi Bányászati Főiskolán két hatalmas freskónak. Ezek viszont később valósultak meg *A bányász múltja és jelene* címmel, természetesen állami megrendelésre. Hasonlóképpen akkor készül a Fodor Kálmán, Băiaș Silviu és Lukács Etel freskója is. Az 1970-es évek elejéig még készült néhány közös épületdíszítő monumentális sgrafittó, mozaik és fémdomborítás is. 1969-ben azonban Fodor Kálmán és Szilágyi Béla, majd 1971-ben Mátyás József és Szilágyi Géza elköltözött Petrozsényből. Bár Tellman és a Szylveszter házaspár a Zsil völgyében maradt, művészettörténeti szempontból ez a korszak lezártnak tekinthető.

GBR: Tárlatmegnyitó előadásában ki tért az említett művészek további életére, alkotói munkásságára is.

MJ: Tekintettel arra, hogy a felsorolt művészek több mint 40 éve elhagyták a Zsil völgyét, és alkotó művészi munkásságuk azután teljesedett ki, Zsil-völgyi tartózkodásuk csupán egy kedves emlék, munkásságuk tekintetében pedig a kezdeti kibontakozás, az útkeresés évei maradnak. Bár mind magánéletükre nézve, mind pedig művészi munkásságukban ezek meghatározóak maradtak. Ennek ellenére nem tartják magukat kimondottan Zsil-völgyi művészeknek, mint ahogy a még élő Nagy Ervin és Szilágyi Béla vallotta, amikor nemrég felkerestük őket.

Szlamka Béla 1979-ben Petrillán halt meg, alig 50 éves korában. Tellman saját rajziskolát működtetett Lupényban, két évtizedig volt a lupényi és petrozsényi Művészeti Ház irányítója, több tanítványa is művészi pályára lépett, nagy hatással volt diákjaira, akiknek újfajta látásmódot tanított. 1960-ban létrehozta a Cristal Fotóklubot Lupényban,

A tárlat fiatal látogatói és egyben fellépői

ahol folyamatosan kiállításokat rendeztek. Erről is megemlékeztek az idei Zsil-völgyi Magyar Kulturális Napok alkalmával Lupényban, ahol Zavada Emil, a fotóklub hajdani tagja eleve-nítette fel a régmúlt időket. Tellman amúgy 2001-ben bekövetkezett haláláig töretlenül folytatta Lupényban művészetápoló és áldásos művészképző tevékenységét. A Sylveszter házaspár hasonlóképpen hű maradt Zsil völgyéhez: Sylveszter Kati asszony már nem dolgozik korára való tekintettel, ellenben azt meghazudtoló szellemi frissességről tett tanúbizonyságot a közelmúltban tett látogatásunkkor, mikor grafikusai ars poeticáját megfogalmazta nekünk: „A művészetet nem mások kedvéért vagy eladásra csináltam. Csupán próbáltam rajzban és színekben elmondani mindazt, ami szép, és amit szavakban nem lehet kifejezni.” Nagyon szép és tömör gondolat, amely ugyanakkor az egész kollektíva közös ars poeticája is volt. Gyakorlatilag az alkotó kör akkor szűnt meg, amikor a Szilágyi testvérek is elköltöztek Petrozsényből, Fodor Kálmán távozása után. Ezt megelőzően Bianu Elena, Imling Frida és a Băiaș házaspár már az ötvenes évek végén, Walter Frigyes és Nagy Ervin pedig a hatvanas évek elején hagyta ott Petrozsényt. Walter Frigyes a Zsil-völgyi Altman Mari-kát vette el feleségül, és 1963-ban Nagybányára költözött, ahol a festőtelepen éppen abban a műteremlakásban lakott, amelyből M. Makkai Piroska hét évvel azelőtt költözött Magyarországra családi okokból – ugyanis a szibériai

Kolima gulágtáborban évekig raboskodó férjét végre hazaengedték. Nagy Ervinre – aki itt házasodott meg Bodoczi Idával – sokan rajztanárunkként emlékezünk, de pár évig a bányaegetemen tér-grafikával foglalkozott, majd 1964-ben elköltözött Petrozsényből. Ma Tatabányán él, Fanni és Melinda kereste fel őt otthonában. Fia, Nagy István Marosvásárhelyen ismert színművész. Mátyás József is Petrozsényban házasodott meg Gájer Judittal. Itt született 1962-ben fiúk, László. Fodor Kálmán után ő a képzőművészeti vezetője a csoportnak 1974-ig, amikor Dévára költözött, és számára is elkezdődött a művészi kiteljesedés korszaka. Déván az akkor alakuló művészeti líceum tanára lett, és haláláig a Hunyad megyei képzőművészeti szövetség elnöke maradt. Fodor Kálmán Imling Fridával kötött házassága okán került Petrozsényba, majd válásuk után 1969-ben visszaköltözött Sárközújlakra. Akkor ment el Szilágyi Béla is Szatmárra, ahol a képzőművész egyesület elnöke volt 1997-ig, valamint a múzeum képzőművészeti részlegének vezetője, majd később Magyarországra költözött, ahol jelenleg is él. Ekkor házasodott meg Szilágyi Géza is, és költözött haza Sepsiszentgyörgyre. Fia, ifjabb Szilágyi Géza szintén festőművész. Petrozsényban a Képzőművészeti Egyesület égisze alatt pár évig állandó kiállítótermet kaptak a város főutcáján. Egyik kiállítására emlékszem, amikor Fodor Kálmán egy éves akvarellterméséből válogatott, mintegy harminc képét mutatta be. Tájképek és virágszendéletek

Bányász freskó

voltak. A virágok egytől egyig feketével voltak kontúrozva. Senki sem kommentált. Az örökké kormos Petrozsény? Emlékszem, közel 300 akvarellből válogatta ki a kiállításra valót. Sajnos egyet sem sikerült felfedeznem Petrozsényban, pedig a kör fel nem ismert, ritka értékes underground példányai voltak. Sajnos az említett monumentális freskókon és épületdekorációkon kívül csupán a *Lupény 29* című album, illetve Tellman néhány munkája maradt meg magántulajdonban a Zsil völgyében.

... csupán a *Lupény 29* című album, illetve Tellman néhány munkája maradt meg magántulajdonban a Zsil völgyében.

GBR: Honnan, hogyan sikerült mégis összeszedni a kiállítás anyagát?

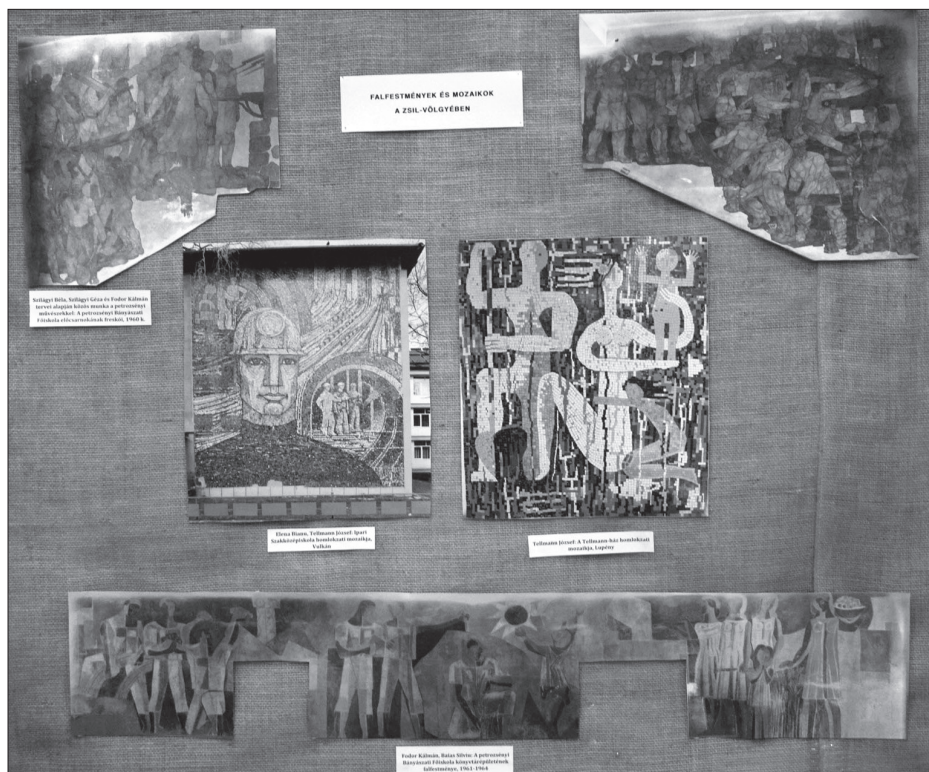
MJ: Hát ezt egy hosszú dokumentálás és gyűjtőmunka előzte meg, aminek összefoglalását külön, egy nagyon szép kiállítású színes ismertetőben mutattuk be Luzsicza Fanni kurátor szerkesztésében. Jómagam idén január végén találkoztam Fannival és ösztöndíjas társával, Jeszenszky Melindával, aki projektfelelős minőségben vett részt ebben a munkában. Az Apáczai Elméleti Líceum szervezésében zajlott Kolozsváron

a *Dél-Erdély magyarsága Déva várának árnyékában* nevet viselő kétnapos konferencia, melynek keretében Székely Géza képzőművész-tanárral együtt szerveztünk egy fotó- és képzőművészeti tárlatot a Zsil völgye és a bányászok életét bemutató fényképgyűjteményből, illetve Zsil-völgyi grafikusok, festők ilyen tematikájú alkotásaiból, melyeket kolozsvári gyűjtőktől tudtunk beszerezni. Így állították ki M. Makkai Piroska lupényi származású grafikus néhány Zsil-völgyi ihletésű fametszetét és Szilágyi Béla egyik Zsil-völgyi tájképét. Itt ismerkedtünk meg Jeszenszky Melinda és Luzsicza Fanni Petőfi-ösztöndíjasokkal, akik már hallottak Tellman Józsefről és a volt petrozsényi művészkör történetéről. És élt bennük a gondolat, hogy jó lenne foglalkozni a történettel, amiben a Petrozsényban élő Martonossyné Somolik Imola és a Dévára költözött Zavada Emil fotóművész, Tellmann-tanítvány is bátorította őket. Így kezdődött meg a dokumentumok, munkák kutatása, gyűjtése. Egy hónap múltán jelentkeztek nálam is azzal az ötlettel, hogy a kolozsvári kiállítás mellé gyűjtünk egy kiállításra való anyagot, mivel előkerült hat Mátyás-kép és négy Walter-fametszet, és a közelgő Zsil-völgyi Magyar Napok alkalmával beszállhatnának a programba két kiállítással: egy képzőművészeti vegyesgyűjteménnyel és egy lupényi fotótárlattal. Közben sikerült a csíkszentmártoni Mátyás József Emlékháztól huszonnégy nagyméretű, gyönyörű festményt is kölcsönvenni,

illetve a kolozsvári Balázs Péter festőművész hagyatékából egy Imling Frida-fametszetet, a *Lupény 29* sorozat egyik eredeti darabját megszerezni, melyet fia, Balázs László fedezett fel édesapja hagyatékában. Lassan összeállt a gyűjtemény, és így született meg a gondolat, hogy a lupényi kiállításon egy egységes, huszonnégy képből álló Mátyás-anyagot, Petrozsényban pedig egy átfogó gyűjteményes tárlatot állítsanak ki.

GBR: A petrozsényi gyűjteményes tárlat akár rekordot is dönthetett volna a rendkívül rövid nyitvatartása miatt, hiszen a kiállított képek egyetlen délutánig voltak megtekinthetők. Kiknek a munkáit mutatták be?

MJ: Igen, a rövid időtartam szervezési okokra vezethető vissza, hiszen valamennyi kép magángyűjteményből került elő, és mivel a városban nem volt művészeti galéria, a színház fogadta be a kiállítást, ahol nem lehetett megfelelő biztonsági intézkedéseket biztosítani a hosszabb tárolás végett. Ám így is sokan eljöttek megnézni – az ország távoli vidékein élő hajdani petrozsényi diákok és a helyi alpolgármester is személyesen gratulált a megnyitón a szervezőknek. A tárlat alapjában a Zsil-völgyi Alkotási Kör vagy a román szakirodalomban Grupul de la Petroșani néven ismert művészcsoporthoz fennebb említett tagjainak képeiből mutatott be néhányat. Elsőként említeném Mátyás József grafikáját, nagyméretű fametszeteit és olajfestményét, Szilágyi Béla két kartonra festett petrozsényi tájképét, Nagy Ervin *Antennák* című, modern hangvételű olajfestményét, Fodor Kálmán absztraktizáló *Banicai kőbánya* című vásznát, illetve a *Lupény 1929–1959* fametszetsorozatból Tellman-, Mátyás-, Walter-alkotások fénymásolatait és Imling Frida eredeti levonatát. A szorosan a körhöz tartozó művészek mellett a tárlaton szerepelt a Bukarestbe került, Zsil-völgyi Bianu Elena (Gájer Ilona) textilművész, Mátyás József sógornője, a szintén Bukarestben élő házaspár, Băiaș Silviu és Lukács Etelka grafikusok, akik rövid ideig kötődtek a csoporthoz, a petrozsényi születésű Fodor Nagy Éva, aki bár Kolozsváron él és alkot, a hetvenes évekig rendszeresen látogatta nyaranta ünnepelt vendégként Petrozsényban élő szüleit. A kiállítást megelőző kutatás folyamán a kurátorok felfedezték az 1910-ben Lupényban született, és a petrozsényi zárdaiskolában diákoskodó, bányászleányból lett jelentős erdélyi grafikus, M. Makkai Piroskát, az első képzőművészt, aki Lupényban kiállítást tartott. Az ő hagyatékából is láthattak

Falfestmények és mozaikok a Zsil-völgyében

a mostani tárlaton három metszetet. Továbbá Mátyás László kolozsvári grafikus és festő, a kolozsvári Szépművészeti Akadémia doktorandusa, Mátyás József, illetve a Zsil-völgyi családból származó Gájer Jutka ugyancsak Petrozsényban született fia is kiállította egyik olajfestményét, mely mintha apja képi világának tisztelegne, és egy színes grafikáját a frissebb alkotásai közül. Valamint jómagam is kiállítottam, aki harmincéves koromig itt éltem, a fent felsorolt művészek tanítványaként soha sem tudtam elszakadni sem a művésztől, sem a Zsil-völgytől. Bár mi ketten nem tarozunk a Zsil-völgyi alkotók közé, csupán innen származunk, Melinda és Fanni felkérésére hoztuk el munkáinkat tisztelgésükkel az akkori Zsil-völgyi alkotócsoporthoz művészeinek emléke előtt.

A három monumentális freskónak a művészi értéke magasan kiállja minden idők kultúrpolitikai izmusainak a támadását.

GBR: Nagyra értékelte az alkotó kör tagjai által festett monumentális freskókat is, melyek meglehetősen rossz állapotban találhatóak a bányászati egyetem

épületében. Van, aki úgy véli, hogy ezek egy sötét korszak maradványai?

MJ: Igen, a tárlaton nagyméretű panorámafotók mutatják be a Bányászati Egyetemen található három monumentális freskót. A lépcsőház két átellenes falán van a *Bányászok a mélyben*, illetve *A múlt és a jelen* című kollektív alkotás, mely a Szilágyi Béla és Fodor Kálmán tervei szerint az egész csapat, Szilágyi Géza, Mátyás József, Sylveszter Győző, Walter Frigyes, Nagy Ervin közös kivitelezésében készült. Az emeleti szemközti nagy freskó Băiaș-Ethel és Fodor Kálmán munkája. Mindkét monumentális alkotás igen nagy érték, amely sajnos nincs kellőképpen megbecsülve – felelőtlenül el vannak hanyagolva, ami pedig még szomorúbb, hogy meg is vannak rongálva. Pedig ezek a művek az egyetlenek, amelyek Petrozsénynak, nevezetesen a mi közösségünknek is megmaradtak az egykor itt élő, lelkes, fiatal művészgárdának a munkáiból. Nagyon csodálkozom, hogy nincs a műemlékek listáján nyilvántartva, és a patrimonium elnézi, ami velük történik. Hallottam olyan kommentárokat, hogy a freskók a kommunista idők, a szocialista realizmus sötét korának monstrumai. A szocialista realizmus jegyeit magukon hordják a *Lupény 1929–1959* sorozat munkái olyanformán, hogy a témát a kor ismert történetéből merítik, és elkészítésük pártfeladat volt a harmincéves évforduló kapcsán. Ellenben

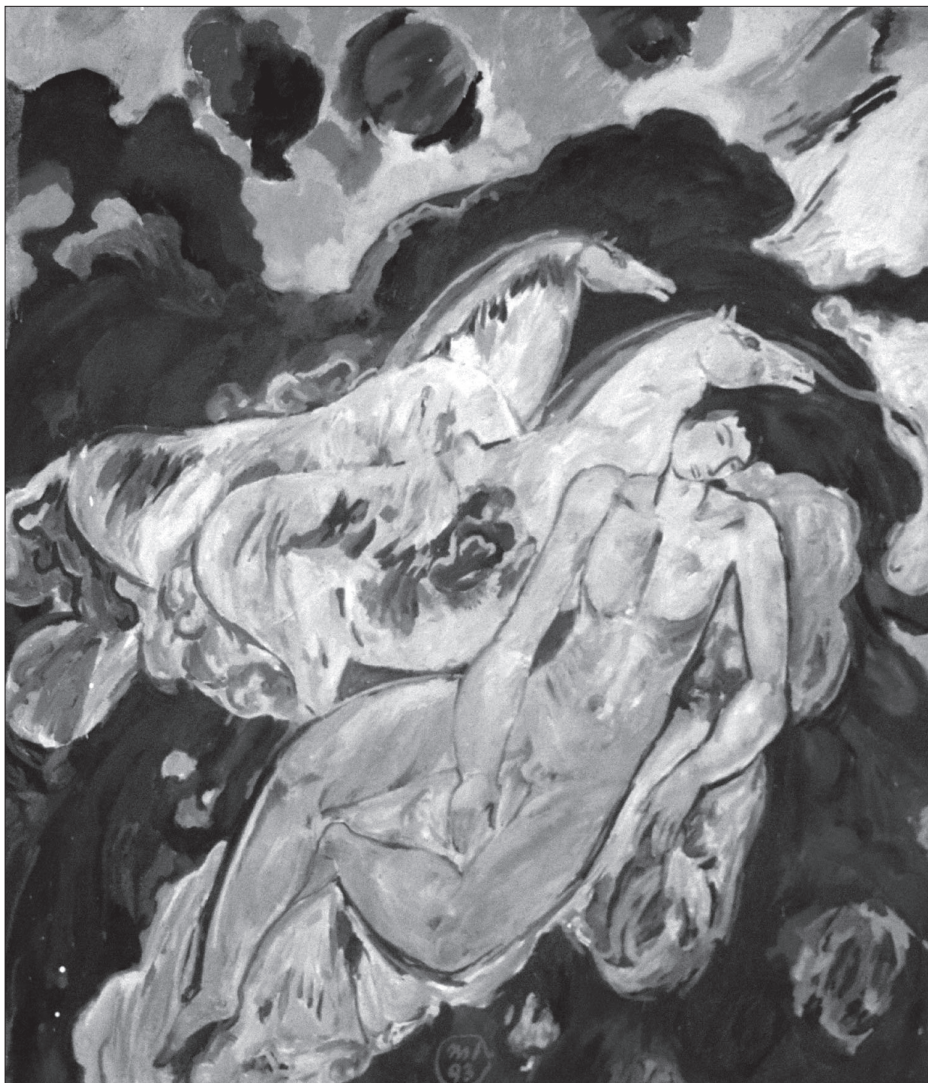
külön-külön mindegyik magasan megállja helyét mint művészi alkotás, illetve a fametszetsorozat stílusában sajátosan egynemű anyag.

A három monumentális freskónak a művészi értéke magasan kiállja minden idők kultúrpolitikai izmusainak a támadását. Először is a két bányász témájú freskó művészileg egy tökéletes narratív együttes. A Băiaș-Ethel-freskó pedig egy maradó, modern, kiváló alkotás, amelyben fellelhető Max Hermann Maxy és Mattis Teutsch János művészetének konstruktivista hatása. A freskón egy kislányt látunk, aki galambot ereget a huszonnégy karátos aranyfüsttel bevont nap felé, de ha jobban megnézzük, a nap egy része be van rácsozva.

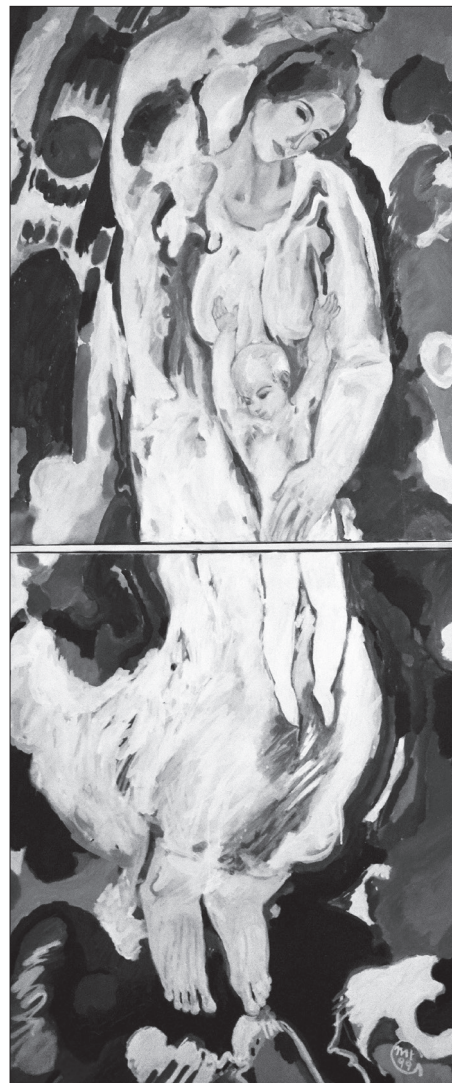
1963-ban, a freskó befejezésekor tanúja voltam annak a beszélgetésnek, ami Ovid Crohmălniceanu, az akkori művészeti élet egyik vezéregyénisége és az alkotók között zajlott le, amikor éppen ez a rácsozás volt a téma: maradhat az egész nap felülete rácsozva, vagy csak egy része? Végül egy része maradt. Băiaș Silviu és Ethel ma a román kortárs grafika kiválóságai, és azon nagyon kevesek közt vannak számon tartva a kelet-európai művészek között, akik az underground művészet világán belül alkotnak.

Ők például a hírhedt *Rinocérosz* és *Calamitate* megteremtői. Visszatérve a bányász témájú két freskóra: ma, amikor a szocialista realizmus régmúlt korában élő és alkotó képzőművészek munkáival találkozunk, azokat az alkotásokat, amelyek művészi és mesterségbeli értékük szerint megállják helyüket, semmiképpen sem árnyékolhatják az alkotó korabeli társadalompolitikai viszonyai vagy élettörténete. Hiszen abszurdum a konkrét, létező, élénk állított alkotással szembeállítani a letűnt világban élt művész mások által leírt élet- és kortörténetét.

Más fontos megjegyezni pedig erről a korról az, hogy egyfelől az erdélyi és a bukaresti kommunista kultúrpolitika között nagyon jelentős különbségek voltak, másfelől az erdélyi, illetve magyar művészettörténészek az évek folyamán nagyon különböző szempontok, elvárások és érdekek mentén ítélték és ítélik meg ezt a kort. A szakirodalomban már megjelentek igények az egezetikus történelemkritikai elemzések iránt, de a tanúk és konkrét naplók hiányában, illetve a nagyon ellentmondó, még élő szakmai tekintélyek jelenlétében a tiszta kép még várat magára. Ha egyáltalán valakit érdekel a szűk szakmabelieken vagy a mindenkori

Mátyás József festményei

politikai propaganda mozzgatóin kívül. Mindezekhez hozzá kell sorolni azt is, hogy ezek a munkák az akkori Zsil-völgyi bányász mindennapjaiban születtek, és a jelenkor nézőközönsége a bányásban az Iliescu-féle „mi dolgozunk, nem gondolkozunk – noi muncim, nu gândim”-et skandáló bukaresti huli-gânbányászt látja. De mi, akik megéltük ezt a kort, és emlékszünk a háború előtti bányászélet nyomorúságaira, egyrészt megállapíthatjuk, hogy a képek igazak, másrészt pedig a munkás-, vagy faluról kiemelt tehetséges fiatal emberek szemében az akkori világ – az 1950–60-as évekről beszélünk – reménytelenül ígéretes korszak volt. És még egy igen sajátos aspektust hadd említsek meg, a bányászmesterség becsületét. Ki hiszi el ma, hogy voltak korok, amikor emberek, a mocskos, életveszélyes, sötét bányákban szerettek dolgozni, hogy ragaszkodtak a mesterességükhöz, és büszkéek is voltak rá? Ez sokunk számára érthetetlen attitűd.

A hagyományos bányász becsületét sajnos nagyon hazug, csalárd módon rontotta meg a közelmúlt. A miénket, a Zsil-völgyiekét, és a szüleinkét is. Ez persze már egy másik, nagyon összetett téma. Viszont ennek a becsületnek a visszaállítása még várat magára.

Számunkra, akik ismertük ezeket a művészeket, mindezek kedves emlékeként idéződtek fel. Jelenlétüknek és munkásságuknak nyoma maradt a Zsil-völgyében és a közösség jelenében is, hiszen ettől kezdve a Zsil-völgyi művészeti élet folytonos és országszerte ismert lett. Megemlíteném itt Janza Cristian festő képzőművészeti alapítványát, a Janza Artot, és a Lupényban még élő képzőművészeti kört.

Tellman József iskolájából a források szerint tizennégy képzőművész indult, a Sylveszter házaspár is több képzőművészt indított el a pályán: Duinea Dafinel, a Konstancán elhunyt Vas János és mások. Hasonlóképpen Mátyás Józsefet is számos Zsil-völgyéből induló művész

tartja mesterének. Úgyhogy egyfajta végszóként el szeretném mondani, hogy a Zsil-völgyének vannak nagyjai, és a magyar közösség is büszke lehet az itt élőkre és innen elszármazottakra, akik maradandót alkottak, akik munkájukkal a Zsil-völgyi közösséget gazdagították, építették.

Mátyás József, Tellman József, a Sylveszter házaspár ilyenek voltak, de vannak muzsikuskok, tudósok, írók is. Ez a tárlat többek között ezért nem volt egy hagyományos kiállítás, hanem egy mondhatni sajátos művészettörténeti bemutató, amit azzal a céllal hozott a közönség elé a két lelkes kurátor – akik ittlétük alatt szerelmesek lettek a Zsil-völgyébe –, hogy rávilágítsanak azokra az értékekre, amelyek itt lapanganak a mi Zsil-völgyi múltunkban és városunkban, a szemünk előtt. Értékek, amelyeket meg kell tudnunk mutatni és ápolni saját jövőnk épülésére. Nem volt könnyű, sem egyszerű. Dicsőret nekik!

Balácsi Ágnes |

Kapcsolatunk a természettel 100 éve és ma

Aranyosszék és Erdővidék – egy nemzetközi kutatás esettanulmányai

Számos fenntarthatóság-
kutató számára
az ember visszafordulása
a természethez egy
olyan fordulópont,
ami megváltoztatná
az emberiség választát
az ökológiai válságra.

Napjaink kihívásai közé tartozik a globális ökológiai válság mérséklése, melynek hatásai megnyilvánulnak politikai, gazdasági és társadalmi szempontból, mind globálisan, mind helyi szinten. Ez a válság a bizonytalanságba sodorta az emberiség jövőjét és sürgeti a megoldásokat.¹ Megoldásként a fenntarthatóság fogalma – mint biztonságos jövőt és emberi jólétet ígérő jövőkép – tört be a tudományból a köztudatba, és mára már számos ágazatban megjelenik.

A fenntarthatóság nehezen kivitelezhető elmélet – a gazdasági, az ökológiai, a társadalmi és kulturális igényeink harmonizálása úgy, hogy a jelen és a jövő nemzedékei is minőségi élethez juthassanak. Sajnos a fenntarthatóság olyan döntéseket és lépéseket követel, amelyek ellentmondanak a jelenlegi kapitalista világképünknek. Számos fenntarthatóság-kutató számára az ember visszafordulása a természethez egy olyan fordulópont, ami megváltoztatná az emberiség választát az ökológiai válságra. Azonban az eddigi fenntarthatóság-kutatás és -gyakorlat elhanyagolt egy meghatározó elemet – az emberek belső világát, úgy mint az érzelmeket, a gondolatokat, az identitást vagy a hitrendszert. A legfrissebb kutatások erre a belső világra irányítják a figyelmet, hiszen ez tartalmazza az ember világhépeinek alkotóelemeit és a fenntarthatóság irányába vezető cselekedetek mozgatórugóit.² Bár a fenntarthatóság ígéretes jövőképpel szolgál, nincsenek receptek arra, hogyan érhető el gyakorlatban, és hogyan erősíthető az ember és a természet kapcsolata.

A tudomány az ember-természet kapcsolat öt formáját különbözteti meg: anyagi, tapasztalati, érzelmi, gondolati és filozófiai.³ Mindezeket nagyban befolyásolják a megélhetésért folytatott tevékenységek, a kulturális közeg,

a világnézet és nem utolsósorban a kormányzati és civil intézmények. Az ember-természet kapcsolathoz a természet úgynevezett értékei társíthatók, amelyek életben tartják ezt a kapcsolatot.⁴ Ezek lehetnek: *a természet belső értékei* (pl. táj szépsége, biodiverzitás), *az eszköz alapú értékek* – minden, amit az ember felhasznál (pl. nyersanyagok) – és *a kapcsolati értékek*, amelyek a közösséget/egyént a természethez kapcsolják társadalmi, kulturális szempontból (pl. hagyományok – aratás, szüret, iratlan tudás, hely története).

Az ember és természet kapcsolatának boncolgatására és a fenntarthatóság kérdésének elemzésére jó példák a hagyományosan és a mérsékelten használt kultúrtájak. A kultúrtáj, mint neve is rejti, a kultúra (emberi tevékenység) és a táj (természetes környezet) kölcsönhatásából létrejött terület megnevezése. A hagyományosan használt kultúrtáj alatt a régi paraszti kultúra maradványait őrző tájhasználatot értjük (pl. erdélyi fás legelők, közbirtokossági legelő- és erdőgazdálkodás), míg a mérsékelt tájhasználaton a modern, de még nem intenzív gazdálkodási formákat (pl. biogazdálkodás, kisléptékű gazdálkodás). Az intenzíven használt táj az élő rendszereknek egy nagyon leegyszerűsített változata, ahol a terményből származó jövedelem áll középpontban (agrobiznisz az átvett kifejezés), minden más érték elenyésző.

A hagyományos és mérsékelten használt kultúrtájak mint biokulturális szigetek maradtak fenn Európa-szerte az intenzív tájhasználat és az optimalizált termelés korszakában.^{5,6} Ezek a tájak a megélhetés mellett még rengeteg társadalmi (pl. hagyományok, kapcsolatok, tudás) és ökológiai vonatkozást (pl. biodiverzitás, talajvédelem, klímamérséklet) is hordoznak. Ezért nagy szerepet

kapnak egy fenntarthatóbb tájgazdálkodási minta kialakításában a jövőre nézve. Erdélyben és Románia számos más régiójában, több hagyományosan vagy mérsékeltén használt táj maradt fenn, mint más országokban. Sajnos, ez nem egy tudatos tájhasználatnak köszönhető, hanem a rendszerváltás utáni kedvezőtlen kormányzati és piacgazdasági viszonyoknak, amelyek Románia vidéki régióit érintették. A jelenlegi tájhasználat intenzitását meghatározzák az Európai Unió piacgazdasági viszonyai (azintenzív termelés biztosíthatja a piacon maradási). Bár pl. a közös agrárpolitika elvekben szorgalmazza a biodiverzitás védelmét és a fenntarthatóságot, az országos agrárpolitika nem foglalja állást a fent említett kultúrtájak fenntartható használatával, és hiányoznak a tájvédelemmel kapcsolatos természetvédelmi stratégiák is országos szinten. Számos kutató hangsúlyozta az elmúlt években az erdélyi tájak szociális-ökológiai fontosságát és az értékek sebezhetőségét a globalizációval, a gyenge agrár-, erdészeti és természetvédelmi politikákkal, a döntéshozással, vagy az emberi tudatosság hiányával szemben.⁷

*Számos kutató
hangsúlyozta az elmúlt
években az erdélyi
tájak szociális-ökológiai
fontosságát és az értékek
sebezhetőségét.*

Ember és természet kapcsolata Aranyoszáken és Erdővidéken

Kutatásunkban választ kerestünk arra, hogyan befolyásolták a tájhasználatban végbement változások az ember és természet kapcsolatát két erdélyi kultúrtájban, Aranyoszáken és Erdővidéken. A két terület az erdélyi vidék fejlődés végpontját képviseli, ahol Erdővidék és gyepterületekben gazdag, földrajzilag elszigetelt terület, míg Aranyoszáék inkább növénytermesztésre alkalmas és a nagyvárosok közelsége jellemző rá. Ezek a térségek hasonló tájhasználatot képviseltek a 20. század elején (hagyományos családi gazdaságok), de különbözően fejlődtek napjainkig. A vizsgált időszakot az adatközlők emlékezete alapján terjesztettük ki az elmúlt száz évre. 2017-ben összesen 41 interjú készítettünk helyi emberekkel

(Szentmihály és Várfalva községek, illetve Bardoc község), akik ismerik a tájat és annak változásait (pl. erdészek, gazdálkodók, természetjárók, döntéshozók).

Hogyan változott a táj az elmúlt évszázadban?

A kortárs Románia számos jelentős kormányzati, gazdasági és társadalmi változáson ment át, amelyek hatással voltak a tájhasználatra és az ember-természet kapcsolatra mindkét területen. A változások típusa azonos, azonban az erősségük különbözik Aranyoszáken és Erdővidéken. Az eredmények alapján négy kormányzati időszak befolyásolta a vizsgált kultúrtájak használatát az elmúlt évszázadban. Az első (1947 előtt) a világháborúk időszaka, melyet az agrárreformok, a folyamatos gazdaságpolitikai átszervezések és az agrártársadalom átalakulása (kis- és nagybirtok) jellemzett egészen a szocialista Románia megalakulásáig. A második a szocializmus kora (1947–1989), amely az ország gazdasági fellendülését az erőforrások kiaknázására alapozta. Ez megszüntette a hagyományos családi gazdaságokat és a tájhasználat ősi formáját, az önellátást. Az erőforrások, pl. az államosított erdők, illetve a kollektívizált mezőgazdasági területek többé nem a közösség szükségleteit szolgálták, hanem az országét. Egy viszonylag zárt rendszerből (amikor a táj adta lehetőségekre alapoz a közösség) egy nyitott rendszer alakult ki (az országos/nemzetközi piacra való termelés). Az ezzel egy időben történő iparosodás és a szocialista propaganda jobb életet és egy ígértetés jövőképet nyújtott az akkori vidéki elmaradottsághoz képest, így sokan az iparban kerestek megélhetést helyben, vagy városban. A közösségek nagymértékben elszakadtak a tájhasználattal kapcsolatos hagyományaitól, értékrendszerétől és a tájtól is. A harmadik időszak (1990–2007) Románia újjászervezése a szocializmus bukása után és Európai Unióhoz való csatlakozás előkészületének ideje. A kilencvenes években a helyiek visszatértek a hagyományos/mérsékelt tájhasználatához, technikai felszereltség és tőke hiányában, vagy mert folytatni kívánták a szocializmus előtti önellátást (főleg az idősebbek). Aztán, nem megfelelő szerveződés és piacgazdasági viszonyok következtében sokan feladták a termelést, a területeket bérbe adták vagy felhagyták. Ebben az időszakban az erőforrásokat egyre a kapitalizmus szellemében használták, mint gyors pénzforrási lehetőséget. Továbbá a társadalom körében kialakult az igény egy modern, nyugati

életstílusra. Az ipar összeomlása és az európai határok megnyitása után beindult a munkaerő vándorlása külföldre, időszakosan vagy örökre, ami a mai napig tart. A negyedik (2007 után) időszak, a kiteljesedő kapitalizmus kora és az intézmény átszerveződés kora az EU többszintű kormányzására. Erdővidék jobban megőrizte vidéki jellegét és a mérsékelt tájhasználatot a viszonylagos elszigeteltsége következtében. Aranyoszáékra hatott az elvárosiasodás, és a tájhasználat inkább a nagykulturás mezőgazdaságra rendezkedett be a hagyományos zöldségtermesztés helyett. Az életszínvonal mindkét térségben emelkedett, de a fiatal nemzedék kevésbé érdekelt a tájhasználattal kapcsolatos tevékenységekben, és főleg az értelmiségieknek nehéz az elhelyezkedés. Természetesen ez egy leegyszerűsített magyarázata a tájban végbement változásoknak, aminek sok más gazdasági és társadalmi vetülete ismeretes.

Hogyan változott az ember-természet kapcsolat az elmúlt évszázadban?

Az eredményeink alapján a kultúrtájak szintjén végbement változások gyengítették az ember-természet kapcsolatán az elmúlt évszázadban Aranyoszáken és Erdővidéken. A változások hasonlóképpen nyilvánultak meg mindkét térség esetében. A változó politikai paradigmák (pl. szocializmus, kommunizmus, kapitalizmus, europaizmus) és az ezeket jellemző kormányzati szerkezetek voltak a legbefolyásosabb tényezők.

Az *anyagi kapcsolat* az élet fenntartásához szükséges javak használatát jelenti, amely egyéni és közösségi szempontokból vizsgálható. Bár az elmúlt évszázadban mindkét közösség anyagi kapcsolata gyengült, de még továbbra is jelentős. Két típusú anyagi kapcsolat jellemezte Aranyoszáékat és Erdővidéket. Azoké, akik még közvetlen kapcsolatban állnak a természettel (pl. saját használatra állítanak elő élelmiszert, vadgyümölcsöt, gombát gyűjtenek, vagy a piacra terjesztnek) és azoké, akik már közvetett kapcsolatban (pl. helyi, regionális vagy globális terméket vásárolnak). Sajnos, a fogyasztói társadalmi szokások, a bevásárlóközpontok és kistermelőt hátráltató piacgazdasági viszonyok nagyban segítik az anyagi kapcsolat meggyengülését, míg az igényeket helyi szintről globális szintre emelték.

„Hát addig, amíg volt piac, az emberek dolgoztak. Mivel zöldségtermelő vidék,

Aranyosszéki látkép

volt ahol értékesíteni, de ahogy megnyíltak a határok, beléptünk az Unióba, bejött a külföldi áru, belepte a piacot.” (Aranyosszék, gazdálkodó).

A *tapasztalati kapcsolatot* a természettel közvetlen érintkezések jelentik. Ezt a kapcsolatot nagyban befolyásolták a családi gazdaságokat és a vidéki életformát ért változások. A hagyományos tájhasználat rengeteg tapasztalatot nyújtott a közösség számára, és egy életformát, ami a természetben zajlott (nagy részt munkával). A tény, hogy mára a gépek átvették az emberek helyét a tájban, nem eredményezett több szabadidőt a természetben. A mai közösség természetben töltött ideje kevésbé a munkán, inkább a kirándulásokon, természetjáráson, fesztiválokon és pikniken alapult. Azok számára, akik a természettel kapcsolatos tevékenységeket folytatnak (pl. gazdálkodók, erdészek, vadőrök, természetjárók), ez a kapcsolat nagyon erős és fontos elemét képezte az életüknek. A gyermekkori tapasztalatoknak nagy szerepe volt ennek a kapcsolatnak a megerősödésében, melyek a vidéki életformából eredtek (pl. részt vettek a ház körüli munkákban, gyakorlati tapasztalatuk volt az állatok, gyümölcsfák gondozásáról). Az adatközlők aggodalommal tekintettek a mostani fiatalok szokásaira, és kihangsúlyozták, hogy meglehetősen kevés időt

töltenek a természetben (pl. a technika elvonja a figyelmet, a szülők nem fordítanak elég hangsúlyt a szabadban töltött időre).

„Én ott segítettem hajtani a fejeshez elő a juhokat a kasárba. (...) Olyan is volt, este elmentek (...) pornyálni (...) mikor kifejték a juhokat (...), akkor még elmentek a legelőre, este tizenkettőig. Én is elmentem s elálmosodtam s olyan jó holdvilág volt. S leültem a fa tövire, s a fa tövin elaludtam. (...) Tudom, hogy nagyapám, nyugodjék, jöttek, s kerestek, hogy hova lettem.” (Erdővidék, nyugdíjas).

„... ahogy megnyíltak a határok, beléptünk az Unióba, bejött a külföldi áru, belepte a piacot.”

A *gondolati kapcsolatot* a természettel kapcsolatos tudásformák (pl. iskolában szerzett tudás, hagyományos ökológiai tudás, tapasztalat által szerzett tudás), a tudatosság és az emberi megnyilvánulások alkotják. A gondolati kapcsolatot elsősorban a rendszer szintű ideológiák változásai (pl. kapitalizmus, szocializmus, environmentalizmus) alakították, annak függvényében, hogy milyen céllal tekintettek

a természet erőforrásaira. A szocializmus ideje alatt végbement változások révén sokat gyengült a táj gondozása iránti felelősségtudat, ami az idősebb nemzedéket jellemezte. Az adatközlők aggodalommal beszéltek a hagyományos tudás átadásának folytonosságáról, hisz a fiatalok nem érdekeltek ebben (pl. gyümölcsfák gondozása, gyógynövény-, gombaismeret, állatok gondozása, mezőgazdasággal kapcsolatos tudás, helyismeret, borvízforrások ízének/gyógyhatásának ismerete). A hagyományos tudás elértektelenedésében közrejátszott, hogy ezen a tudáson alapuló, átfogó tájgazdálkodást átvette a szakmai tudás által tervezett szektorális gazdálkodás (pl. mezőgazdaság, erdészet, vízügy, környezetvédelem, vadászat). A kiemelt témakörök közül említjük meg még a környezetvédelmi problémákat, amelyek egy részét az intézmények beavatkozását és együttműködését (pl. a vadkárok megtérítése és a vadászat szabályozása, a legeltetés ellenőrzése és a tájnak megfelelő állattartás szorgalmazása), másrészt a helyiek tudatosságát (pl. a hulladék szelektív gyűjtése az árkokba dobás helyett, a növényvédő szerek, műtrágyák útmutatásainak betartása főleg a kistermelők esetében) igénylik. Pozitív változás következett be az elmúlt években a fiatal nemzedék

Erdővidék hagyományos tájhasználatot őrző része, Bardoc község. Deák András fényképe. Forrás: Erdővidék madárszemmel Facebook-oldal

könyezettudatos oktatásában mindkét térségben.

„Az örökölt tudás, főleg a viszony az, ami örökölt (...) és szerintem a természetben ez sokkal fontosabb. (...) mert ebben az örökölt tudásban van egy viszonyulás is. Vagyis egy érzelmi kötődés az egészhez, amíg a megszerzett tudásban nincsen.” (Aranyosszék, lelkipásztor)

Az *érzelmi kapcsolat* a természettel kapcsolatos érzelmek tárházát jelenti. Legváltozatosabb a kapcsolattípusok közül, és gazdag érzelmetöltettel jár. Az adatközlők a természethez pozitív érzéseket társítottak, mint a kikapcsolódás (pl. megnyugtató, stresszoldó), ragaszkodás (pl. szeretete), boldogság (pl. öröm, gyönyör) és szabadság. Negatív érzelmeket váltottak ki azok az események, amikor az ember kárt okoz a természetben (pl. harag, düh, fájdalom, visszautasítás). A gyermekkori élmények meghatározó szerepet töltek be az adatközlők érzelmi kapcsolatában. Az interjúk alapján rengeteg érzelm társul a táj elemeihez (pl. fa, domb, Tordai-hasadék, Vargyas-szoros), amelyek emlékeket tárolnak bizonyos tapasztalatokról (pl. szánkózás, családi esemény, vadállattal való találkozás helye). Az adatközlők a tájat a gyökereikhez és szülőföld iránti köteletséghez, illetve a közösséghez kapcsolták, valamint mély érzelmeket társítottak hozzá.

„A táj és az otthon fogalma? Azt egyszer hordozza a természetszeretet, a hazaszeretet, a születés és az a nevelés, amit otthonról kapott [az ember – a szerző megjegyzése]. Hát természetes dolog, hogy az én életemben ez a természet, ez a táj, amit én itt most megszoktam, ezt itt, én a világon sehol nem találnám meg.” (Erdővidék, döntéshozó)

A *filozófiai kapcsolat* tartalmazza a világnézeteket és a természet által képviselt értékrendszert az emberi lét számára. Az adatközlők pszichikai, morális és szellemi értékeket társítottak a természethez, amelyeket meg kell őrizni az emberiség jövőjének biztosítása érdekében. Az interjúkban kiemelték a közösség értékrendszerének megváltozását, amelyet a globalizáció és az instabil gazdaságpolitikai helyzet idézett elő, illetve a tapasztalati, érzelmi és kognitív kapcsolatok minősége befolyásol.

A természetet sokszor Istennel, a mindenséggel, az abszolút szabadsággal és a szellemi jóléttel társították. Az apai örökség megőrzése és továbbadása a következő generációra nagyon sok interjúban felmerült, és fontos eleme mindkét kultúrtájnak, hisz túl az anyagi vonatkozásain, szellemi, identitásbeli értéket is képvisel.

„(...) leülök csak s nézem az esőt, hogy hogy fúj a szél, (...) mintha valaki járna

ott kint. Úgy érzem, hogy ott kell legyek én is. Lenyűgöz az ereje a természetnek, mikor egy árvíz jön, vagy egy villámcsapás, hogyha van szerencsém meglátni. Elgondolom, hogy manapság, azt sugallja a társadalom, meg a globalizáció, hogy minden ember értékes, mekkora értéket képvisel, de igazából egy por-szemek vagyunk. Egy villámcsapás jön, dolgoztál húsz évet, tanultál harmincat, várod a nyugdíjadat s ötvennyolc évesen beléd csap a villám s elszállt mindeged. S hogy megtűr minket a természet, amíg még megtűr. Egy idő után aztán megunja, egyet kapcsol, s vége aztán az egész emberiségnek.” (Erdővidék, egyetemista).

Hogyan tovább?

Eredményeink alapján állítható, hogy szemtanúi lehetünk a hagyományos tájgazdálkodás és a természetközeli életforma gyorsuló átalakulásának Aranyosszéken és Erdővidéken is. Felmerül a kérdés, hogy mit tehetünk, és hogy szükséges-e beavatkozni ebbe a folyamatba. Az értékgazdag kultúrtájak fennmaradása nem csupán egy ökológiai kérdés: épp annyira társadalmi kérdés is, hogy milyen életminőséghez jutnak a közösségek, ha megromlik a kapcsolatuk a természettel és a tájjal. Továbbá gazdasági kérdés is, hogy életképes

ökológiai folyamatok nélkül mennyire jövedelmező a rendszert mesterségesen életben tartani (pl. gépekkel, műtrágyázással, vegyszerrel).

... szemtanúi lehetünk a hagyományos tájgazdálkodás és a természetközeli életforma gyorsuló átalakulásának Aranyoszáéken és Erdővidéken is.

Mindkét térség küzd a gazdasági fejlődésért és egy erősebb társadalomért, de az eredmények azt mutatják, hogy ez nem minden esetben a fenntarthatóság szellemében történik. A fenntarthatóságot hátráltató tényezők a következők: a) az országos politikai és kormányzási instabilitás sebezhetővé teszi a társadalmi és ökológiai folyamatokat helyi szinten; b) a fentről lefele irányuló kormányzás nagyon korlátozza a helyi döntéshozást és az erőforrásokkal való rendelkezést; c) a képviselőket alapú döntéshozás inkább politikai és gazdasági érdekeket képvisel, mint a közösség érdekét; d) a szakágakra osztott (pl. mezőgazdaság, erdészet, vadászat, halászat) gazdálkodási minta kielezi a konfliktusokat a felek között, és segíti az intézményi felelősségáthárítást; e) gyenge a fiatal nemzedékek felelősségérzete a kulturális és természeti örökség iránt; f) gyengül a vidéki közösségek összetartozása és a tájhoz való kapcsolata az urbanizáció és a migráció következtében.

Egyértelmű, hogy mindkét térség válaszút előtt áll. Az egyik út az, hogy a kapitalizmus oltárára helyeznek – nyugati/modern mintára – minden értéket a vágyott gazdasági jólét érdekében. A második egy fenntarthatóbb jövőkép kialakítása (a társadalmi és ökológiai értékeket is figyelembe véve), ami hosszú távon biztosítja a kultúrtájak fennmaradását és egy természetközeli életformát. A jelenlegi globális ökológiai válságot figyelembe véve Aranyoszáéken és Erdővidéken is szüksége lesz a második útra lépni, ahol afenntartható tájhasználat egy tudatos jövőképen alapszik. Erre soha jobb pillanat nem lesz, mint a jelen és a nagyon közeli jövő. Ehhez szükséges olyan pozitív példák követése, ahol az együttműködés és a konfliktuskezelés felülírja a múlt rendszerek tapasztalatait. Továbbá

szükséges a kormányzati és nem kormányzati szervezetek együttműködésére és a helyiek ösztönzése a döntéshozásban való aktív részvételre. Nem utolsósorban szükséges a kultúrtájukat a maguk összetettségében tekinteni, ahol az erőforrásokat az egészséges ökológiai folyamatok biztosítják. Ember és természet kapcsolatának döntő szerepe lesz abban, hogy mindkét térség tudjon megoldásokkal szolgálni a jövőbeni kihívásokra, amelyek a globális ökológiai válság következtében jelentkeznek majd.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani az aranyoszáeki és az erdővidéki adatközlőknek és a kutatásban résztvevő munkatársaknak: Prof. Joern Fischernek, Dr. Maraja Riechersnek és Dr. Hartel Tibornak. A kutatást támogatta a Leuphana Egyetem (Németország), a Volkswagen Alapítvány és a tudományért és kultúráért felelős minisztérium Alsó-Szászországból (Németország).

Irodalomjegyzék:

1. Steffen, W. et al. *Sustainability. Planetary boundaries: guiding human development on a changing planet. (Fenntarthatóság. Planetáris határok: az emberi fejlődés alakítása egy változó bolygón)* Science (New York, N.Y.) 347, 1259855; 10.1126/science.1259855 (2015).

2. Ives, C. D., Freeth, R. & Fischer, J. *Inside-out sustainability: The neglect of inner worlds (Külső-belső fenntarthatóság: a belső világok elhanyagolása)*. *Ambio*; 10.1007/s13280-019-01187-w (2019).

3. Ives, C. D. et al. *Reconnecting with nature for sustainability (Visszakapcsolódni a természethez a fenntarthatóságért)*. *Sustainability science* 13, 1389–1397; 10.1007/s11625-018-0542-9 (2018).

4. Chan, K. M. A. et al. *Opinion: Why protect nature? Rethinking values and the environment (Miért védjük a természetet? Újragondolni az értékeket és a környezetet)*. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 113, 1462–1465; 10.1073/pnas.1525002113 (2016).

5. Barthel, S., Crumley, C. L. & Svedin, U. *Biocultural Refugia: Combating the Erosion of Diversity in Landscapes of Food Production (Bio-kulturális sziget: megszüntetni a sokféleség erózióját a tápláléktermelő tájakban)*. *E&S* 18; 10.5751/ES-06207-180471 (2013).

6. Hartel, T., Fagerholm, N., Torralba, M., Balázsi, Á. & Plieninger, T. *Forum: Social-Ecological System Archetypes for European Rangelands (Fórum: szociális-ökológiai rendszer archetípusok az európai agrár-erdészeti tájakban)*. *Rangeland Ecology & Management* 71, 536–544; 10.1016/j.rama.2018.03.006 (2018).

7. Mikulcak, F., Haider, J. L., Abson, D. J., Newig, J. & Fischer, J. *Applying a capitals approach to understand rural development traps: A case study from post-socialist Romania (Egy tőkemegközelítés alkalmazása a vidékfejlesztési csapdák megértésére: esettanulmány a poszt-socialista Romániából)*. *Land Use Policy* 43, 248–258; 10.1016/j.landusepol.2014.10.024 (2015).

Miklósvár, előtérben a Kálnokyak reneszánsz vadászkastélya. Forrás: Erdővidék madárszemmel

Oana Borviz

„Minden orgona egyedülálló, saját személyisége van”

Együttműködött különböző zenészekkel olyan diszkográfiai anyagok létrehozásában, mint az *Organ Landscape Transylvania* vagy a *Máté-passió*.

Ursula Philippi már gyermekkorában beleszeretett az orgonába, és azóta sem tud elszakadni a hangszer lenyűgöző világától, teljesen elkötelezte magát neki. A bukaresti Ciprian Porumbescu Konzervatórium orgona szakán végezte tanulmányait, számtalan díjat nyert nemzetközi és hazai versenyeken, a kolozsvári Gheorghe Dima Zeneakadémia professzora volt, ahol tízévi megszakítás után újraindította az orgonakurzust. Együttműködött különböző zenészekkel olyan diszkográfiai anyagok létrehozásában, mint az *Organ Landscape Transylvania* vagy a *Máté-passió*. Kezdetben orgonaműveket publikált, az utóbbi időben pedig különleges figyelmet szentel Erdély régi orgonáinak megmentésére.

Ursula Philippi idén a Csíkszeredai Régizene Fesztivál részét képező Régizene Nyári Egyetem oktatójaként lesz jelen, csodálatos élményeit és tapasztalatait az orgonakurzus hallgatóival is megosztja. Az interjú az idei Csíkszeredai Régizene Fesztivál előtti napokban készült.

Mit jelent Önnek az orgona?

Először zongorán kezdtem játszani, majd középiskolás diákként lenyűgözött az orgona, azóta ez a hangszer számomra az élet szeretetét jelképezi. Brassói zongoratanárom, Eckart Schlandt maga is orgonista volt. Néhány alkalommal részt vettem a koncertjein, emellett a Fekete Templom Bach kórusában is énekeltem. Annak ellenére, hogy akkoriban még vajmi keveset tudtam az orgonáról, időnként felkértek, hogy játsszak annak a templomnak a liturgiájában, amelyhez tartozom. Mindezek meghatározó élmények voltak számomra, és felébresztették bennem a vágyat, hogy egyházi zenész legyek.

Mit érez, amikor egy istentiszteleti helyen zenél?

Szerencsére az orgonista munkahelye, a hely, ahol napjai nagy részét tölti, maga a templom. Egy szent térben könnyebben elszakadsz a mindennapoktól,

A Barokk Fesztiválzenekar koncertje. Fénykép: Ádám Gyula

Ursula Philippi orgonaművész

és könnyebben megtalálsz magad. Koncentráltabban dolgozol. Amikor pedig szünetet tartasz, művészeti tárgyak vesznek körül különleges építészeti térben. Úgy is mondhatnám, hogy a hely megszenteli az embert.

Milyen módon inspirálta Kájoni János (románul Ioan Căianu, latinositva Johannes Caioni, ~1629–1687 – szerk. megj.) zenei hagyatéka?

Ő Erdély nagyjainak egyike, akit nagyon szerettem volna személyesen ismerni!

Mikor fedezte fel őt?

Természetesen a Bukaresti Konzervatórium Zenetörténelem szakirányának hallgatójaként szereztem róla tudomást

először, de ekkor még kevés részletet tudtam róla. Az a tény, hogy a Kájoni/Căianu nevet akkoriban, a kommunizmus idejében rejtély ötvözte, fokozott érdeklődést és kíváncsiságot váltott ki mindnyájunkból. A Kolozsvári Zeneakadémia tanáraként később mélyebben tanulmányoztam a Kódexet, amely ma a nevét viseli.

Hogyan inspirálhatja Kájoni a ma zeneését, közel 400 évvel a halála után?

A széles látókörű, előítéletektől mentes, rendkívül nyitott művészi szemléletű Kájoni a reneszánsz és a korai barokk polihisztora, példája olyan tiszteletre és csodálatra ösztönöz, amely képes új irányok felé vezérelni.

Mint ismeretes, kiemelt feladatának tekinti Erdély régi orgonáinak megmentését. Mit jelent pontosan egy orgona megmentése?

Egy orgonát ki lehet emelni környezetéből, amennyiben közvetlen veszély fenyegeti azt. Ha a templom elhagyottan áll, nincs egyházközössége, az orgona tönkremegy. A szerencsésebb esetekben ezeknek az orgonáknak új helyszínt keresnek. Más esetekben a helyszínen helyreállítás történik, ehhez azonban gyakran hiányzik az anyagi forrás. Szükség lenne lobbizni, anyagi forrást gyűjteni a hangszer megmentése érdekében. Egyébként a restaurált orgonák is segítségre szorulnak: fel kell őket értékelni, bevezetni a művészi, turisztikai körforgásba, meg kell ismertetni a közönséggel.

Hány orgona van jelenleg Erdélyben, és melyik a legértékesebb darab?

Úgy becsüljük, hogy több mint 1000 orgona maradt fenn Erdély különböző korszakaiból, a legrégebbieket a 17. század végére datálják. Még nincs közös adatbázisunk a katolikus, a protestáns, a református, az unitárius és a neoprotestáns templomok hagyatékára vonatkozóan. Ami pedig az értéküket illeti... mit mondhatnánk? Minden orgona egyedülálló, saját kora, története és személyisége van. Olyan, mintha egy nagy családban valakitől megkérdeznék: ki számodra a legkedvesebb?

Mit tanulnak Öntől a Régizenei Nyári Egyetem hallgatói?

Örömmel ajánlom az erdélyi orgonaművészet repertoárját. Emellett tanulmányozzuk a historikus előadói technikákat is, hogy a régi zene úgy hangozhasson, ahogyan a régi korokban. Kihívást jelent, hogy a résztvevők különböző szintű ismeretekkel rendelkeznek.

Romániában jelenleg hány fiatal tanul orgonán játszani?

Van érdeklődés. Néhányan egyházi orgonistának készülnek, mások zongoristaként vagy csemballósként szeretnék bővíteni látókörüket. Megint mások teljes mértékben a „hangszerek királynőjének” szentelik magukat. Az orgona tanulmányozása áldozatokkal is jár, ha például a téli feltételekre gondolunk.

Milyen jövő vár a hazai orgonistákra?

Munka van bőven! Ha a bevonódás fantáziával és kitartással társul, ha igazán szereted a hangszeredet, akkor nincs minden veszve.

(Románból fordította: Kocsis Kitty)

A Carmina Renascentia. Fénykép: Puskás Renáta

